

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOLOGY

СИСТЕМ НАЗИВА ЗА БОЈЕ У ПОЕЗИЈИ БРАНКА РАДИЧЕВИЋА

МАСТЕР РАД

Ментор:
проф. др Биљана Бабић

Кандидат:
Татјана Вукановић

Бања Лука, 2020. године

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOLOGY

THE SYSTEM OF NAMES FOR COLOURS IN THE POETRY OF BRANKO RADIČEVIĆ

MASTER THESIS

Mentor:
PhD Biljana Babić, professor

Candidate:
Tatjana Vukanović

Banja Luka, 2020

Ментор: др Биљана Бабић, редовни професор, Филолошки факултет у Бањој Луци

Наслов мастер рада: Систем назива за боје у поезији Бранка Радичевића

Резиме:

Боје, као својеврсна пројекција човјековог поимања свијета, представљају изазов за истраживање у различитим научним дисциплинама па тако и у лингвистици. Систем назива за боје инкорпориран у поезију Бранка Радичевића је био предмет нашег рада. Наше истраживање усмјерено је на лингвистички аспект, тј. етимолошки, лексички, морфолошки, творбени и семантички у оној мјери коју нам допушта грађа, одређујући нијансе боје по савременим критеријумима сликарске технологије. Приликом одређивања значења неког придјева, синтагме или глагола имали смо у виду потпун поетски контекст у коме се јавља одређени облик, те ширу културолошку позадину.

Будући да називи за боје имају полисемијску структуру, знатни дио рада посвећен је лексиколошкој анализи. Стога је у раду кориштена метода компоненцијалне анализе, која аналитички проучава систем значењских компоненти лексеме. Као корпус за наше истраживање користили смо *Песме I* (1847), *Песме II* (1851), *Песме објављене изван збирки*, те *Из заоставштине* из дигиталне едиције *Антологије српске књижевности*.

Реконструкција назива за боје у стиховима насталим из пера српског романтичара Бранка Радичевића довела нас је до закључака да су у систему назива за боје најбројнији придјеви као морфолошка категорија, потом глаголи, именице и на крају прилози. Језичку палету боја из нашег истраживачког корпуса, поређаних по фреквентности, чине: бијела, црна, црвена, жута и златна, зелена, плава и остале боје.

Кључне ријечи: називи за боје, поезија, Бранко Радичевић, етимологија, морфологија, творба ријечи, лексикологија, семантика, компоненцијална анализа.

Научна област: Хуманистичке науке

Научно поље: Језици и књижевност

Класификациона ознака (CERIF шифрарник): Н 355 – Историја језика

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)

Mentor: PhD Biljana Babić, professor, Faculty of Philology, Banja Luka

Title of Master Thesis: The System of Names for Colours in the Poetry of Branko Radičević

Summary:

Colours, as a particular projection of the human perception of world, represent a research challenge in various scientific disciplines including linguistics. The system of names for colours incorporated in the poetry of Branko Radičević constitutes the subject of this work. To the extent to which the given material makes it feasible, our research has been focused on the linguistic aspect of the subject poetry, i.e. etymological, lexical, morphological, word-forming and semantical, thus determining the colour shades in accordance with the contemporary criteria of painting technologies. When specifying the meaning of an adjective, a syntagma or a verb, the entire poetic context thereof has been taken into account, as well as a wider cultural background.

Considering the fact that the names for colours have a polysemic structure, a substantial part of this work includes a lexicological analysis. Therefore, the method of componential analysis has been applied providing an analytical insight into the system of semantic components of a lexeme. The corpus of this research encompasses the following works: *Poems I (Pesme I, 1847)*, *Poems II (Pesme II, 1851)*, *Poems published out of poetry collections* and *From Legacy (Iz zaostavštine)* included in a digital edition named *An Anthology of Serbian Literature (Antologija srpske književnosti)*.

Upon reconstructing the names for colours in the verses created by the pen of Serbian romantic poet Branko Radičević, it has been concluded that adjectives, as a morphological category, dominate in the system for colour names, followed by verbs, nouns and finally adverbs. As arranged by their frequency, the linguistic colour palette included in the corpus of our research include the following colours: white, black, red, yellow and golden, green, blue and white etc.

Key words: names for colours, poetry, Branko Radičević, etymology, morphology, word formation, lexicology, semantics, componential analysis.

Scientific area: Humanities

Scientific field: Languages and literature

Classifying code (CERIF Code Scheme): H 355 – History of Language

Type of Creative Commons Licence: Attribution - NonCommercial (CC BY-NC)

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	6
1. 1. Предмет рада	6
1. 2. Хипотезе	7
1. 3. Циљеви и методе.....	7
2. ЖИВОТ И ДЈЕЛО БРАНКА РАДИЧЕВИЋА	9
3. ПРЕГЛЕД ТАНГЕНТНИХ ПРОУЧАВАЊА.....	10
3. 1. Б(иј)ела боја.....	13
3. 1. 1. Бл(иј)еда боја	26
3. 1. 2. С(иј)еда боја.....	28
3. 2. Црна/Ч(а)рна боја.....	29
3.2.1. Тавна боја	35
3.2.2. Врана боја.....	38
3. 2. 3. Мрка боја.....	40
3. 2. 4. Гарава (чађава) боја.....	41
3. 3. Црвена боја.....	44
3. 3. 1. Румена боја.....	46
3. 3. 2. Рујан.....	48
3. 3. 3. Рус	49
3. 3. 4. Руд.....	50
3.4. Жута и златна боја	52
3.4.1. Жута боја.....	52
3.4.2. Златна боја	54
3.5. Зелена боја	56
3.6. Плава боја	59
3.6.1. Сињ.....	60
3.7. Остале боје	61
4. ЗАКЉУЧАК	66
5. ИЗВОРИ.....	69
6. ЛИТЕРАТУРА.....	70

1. УВОД

1. 1. Предмет рада

У најранијој књижевности боја је атрибуирана уз различите објекте и тако утицала на њихово вјеродостојније приказивање. Боја као својеврсна пројекција човјекове свијести се тешко именује јер је више нијанси боја и прелива сведено на само једну боју или евентуално двије нијансе (нпр. свијетлоплава и тамноплава). Према томе, боја у свакодневној комуникацији има више значења, те ју је због тога тешко дефинисати. Управо зато често чујемо 'оваква боја', 'ова боја', 'та боја', 'боја старог злата' и слично.

Боје се у ликовној умјетности дефинишу тако да бивају препознате чулом вида, док у књижевности и музици добијају универзални карактер (карактер који није одређен чулом вида). Због тога често чујемо да у музици тонови имају боју, а у књижевности да је одређени текст обојен стилем пјесника, условима живота, годинама старости, да је друштвено условљен и слично.

У српском језику постоји отприлике 190 промјенљивих и око 60 непромјенљивих придјева за означавање боја, те око 30 именица, а велики број именица и непромјенљивих придјева чине лексику страног поријекла (Станић, 2015). У неким рјечницима српског језика не срећемо називе многих боја који су данас свеprisутни, а то је сасвим оправдано узимајући у обзир да је уплив страних ријечи толико брз да их ни научна заједница не може правовремено размотрити, нпр. лила, тиркиз, окер, драп, пинк... С друге стране, у савременом српском језику ријетко када можемо наићи на слједеће називе боја: голубли, кара, граорасто, врана, сињ, ч(е)рн и слично, што указује на то да су називи ових боја на ивици српског лексичког система.

Наша интересовања усмјерена су на реконструкцију система назива за боје у поезији српског романтичара Бранка Радичевића. Предмет нашег рада јесте систематична анализа хроматске лексике која је инкорпорирана у поезију Бранка Радичевића и која би подразумијевала истраживање с лингвистичког аспекта, тј. етимолошког, лексичког, морфолошког, творбеног и семантичког у оној мјери коју нам допушта грађа.

1. 2. Хипотезе

Увидом у грађу полазимо од неколико претпоставки:

1. Претпостављамо да је у систему назива за боје најбројнија врста ријечи придјеви.
2. Придјеви се најчешће јављају у склопу именичких синтагми.
3. Очекујемо да ће у нашем истраживачком корпусу поједини придјеви изражавати, поред основног, своје денотативно значење које је условљено именицом коју поближе одређује.
4. Претпостављамо да ће секундарне реализације зависити од симболике боје, која је у знатној мјери производ психолошких или културно-историјских прилика.
5. Очекујемо да ће се у хроматској лексици анализираној у поезији Бранка Радичевића наћи примјери лексема које унутар своје полисемантичке структуре имају два супротстављена значења.
6. Будући да представљају основу хроматске лексике, придјеви служе као мотивне ријечи у творби именица, глагола и прилога.

1. 3. Циљеви и методе

Наш циљ јесте детаљан преглед хроматске грађе у корпусу Бранка Радичевића, анализирајући исту са аспекта граматике и семантике. Приликом одређивања значења неког придјева, синтагме или глагола имаћемо у виду потпун поетски контекст у коме се јавља одређени облик, те ширу културолошку позадину.

О колористичкој грађи говорићемо из визуре језика, тј. етимолошког, лексичког, морфолошког, творбеног и семантичког аспекта у оној мјери коју нам допушта грађа. Будући да називи за боје имају полисемијску структуру, знатни дио рада посвећен је лексиколошкој анализи. Лексички механизам који аналитички проучава систем значењских компоненти лексеме назива се *компоненцијална анализа*¹, која ће нам служити као метод у нашој анализи. Компоненцијална анализа полази од става да је лексичко значење састављено из језгрене и импликационе зоне. Акценат је на проучавању језгрене зоне која даје податке о „семантичкој

¹ О овом приступу, као и о *концептуалној* анализи, *асоцијативним* методама и анализи *прототипа* писала је Рајна Драгићевић у својој књизи *Лексикологија српског језика*.

маркираности лексеме“ и говори какав је „експресивни однос говорне заједнице према ономе што значи лексема“ (Драгићевић, 2007, стр. 60).

Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Петра Скока ће нам бити полазна литература за одређивање етимолошке основе назива за боје, нарочито за поријекло словенских назива. За анализу секундарних семантичких реализација назива за боје служићемо се дефиницијама *Речника српскога књижевног и народног језика* (Речник САНУ), *Речником српскохрватског књижевног језика* (Речник МС), *Речником хрватскога или српскога језика Југословенске академије знаности и умјетности* (Речник ЈАЗУ) и рјечником под називом *Turcizmi u hrvatskosrpskom-srpskohrvatskom jeziku*, Абдулаха Шкаљића.

Као корпус за ово истраживање користили смо *Песме I* (1847), *Песме II* (1851), *Песме објављене изван збирки*, те *Из заоставштине* из дигиталне едиције *Антологије српске књижевности*.

Хроматску лексику ћемо наводити сљедећим редосљедом: а) придјиви, б) именице, в) глаголи и г) прилози. Наведене врсте ријечи са значењем боје приказиваћемо у савременом облику и то подвучено (нпр. бели дани). На крају издвојеног примјера у ком се јавља хроматска лексика навешћемо назив пјесме и број странице.

2. ЖИВОТ И ДЈЕЛО БРАНКА РАДИЧЕВИЋА

Бранко Радичевић (Славонски Брод, 1824 – Беч, 1853) је био српски романтичарски пјесник, Вуков пријатељ, сљедбеник његове реформе правописа српског језика и његов саборац за увођење народног језика у књижевност. С обзиром на изузетно кратак животни вијек био је плодоносан пјесник, који нам је оставио 54 лирске, седам епских пјесама, два одломка епских пјесама, двадесет осам писама те један одговор на критику.

Објављене су му три збирке пјесама:

1. Песме I (1847)
2. Песме II (1851)
3. Песме III (1862, постхумно)

„Бранко Радичевић је одлучно раскинуо с дотадашњим начином певања, одбацио како застарели класицизам ученика Лукијана Мушицког тако и нестваралачко прихватање немачке романтике и механичко опонашање наше народне поезије“ (Деретић, 2007, стр. 683). Иако рођен у Славонском Броду, интимно и пјеснички је био много везан за Сремске Карловце, град у коме је провео најљепше ђачке дане. У његовом књижевном опусу доминирају два контрастна мотива – радост и туга, живот и смрт, дитирамб и елегија, те тако варијају и основна расположења у Бранковој лирици – час се слави живот, животна снага, младост, час преовладавају сјетни тонови и елегична расположења која наслућују смрт. Његове прве, по грађи најједноставније, лирске пјесме одишу романтичним тоновима, пуне су радости и ведрине и у њима је дата радња која се збива у слободној природи а протагонисти су момак и дјевојка, драги и драга. У такве спадају: *Девојка на студенцу*, *Враголије*, *Путник на уранку*, *Циц* и друге. Пјесме сложеније по грађи и по емоцијама су мање наративне јер се осјећања у њима изражавају непосредно или кроз слику. „Бранко у њима није више песник радости, него песник туге, смрти, елегичар“ (Деретић, 2007, стр. 687). Најдубље лирске пјесме Бранка Радичевића су: *Јадна драга*, *Кад млидијих умрети* и *Болесников уздисај*.

„Његова најзначајнија остварења већег обима јесу лирски спевови *Ђачки растанак* и *Туга и опомена*, те сатирични спев *Пут* у којем је извргнуо руглу противнике Вукове реформе“ (Деретић, 2007, стр. 689).

3. ПРЕГЛЕД ТАНГЕНТНИХ ПРОУЧАВАЊА

Интересовање за боје датира из античког периода али се првим, великим, озбиљнијим антологијским дјелом сматра рад из шездесетих година двадесетог вијека *Basic Color Terms* Брента Берлина и Пола Кеја. Књига полази од идеје да термини за боје сликовито представљају језичке универзалије и да се из тог колористичког универзума, који је првобитно заснован на дуалном односу свијетло–тамно, постепено издвајају термини основних боја, а потом и изведених. Процес еволуције назива за боје обухватао је неколико стадијума: на првом су се издвојиле двије боје – *бијела* и *црна боја*. Други стадијум односи се на номинацију *црвене боје*, потом на трећем *зелена* и *жута* боја. На четвртм ће бити номиноване и издиференциране *жута* и *зелена боја*, на петом *плава боја*, а на шестом ће бити номинована и *браон боја*. Посљедњи стадијум је седми и подразумева номинацију *розе, љубичасте, наранџасте и сиве боје* (Berlyn–Kay, 1969, стр. 22–23).

Пошто су боје предмет нашег истраживања, најприје ћемо видјети како лексиколози објашњавају овај термин. Асим Пецо је истражујући објашњење термина боја у разним рјечницима почевши од *Вуковог рјечника* (II, 1852), *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (САНУ, 1962) до *Речника српскохрватског књижевног језика*, двеју матица, Нови Сад – Загреб (1967) извео неколико чињеница. Прва је да именица „боја” представља туђицу, тј. турцизам. Шкаљић у *Турцизми у српскохрватском језику* (1965) именицу „боја” преводи са „фарба”, што имплицира да се један турцизам преводи германизмом. Друга је да наша иворна ријеч „маст” припада свеславенском и прасловенском лексичком фонду. Све ово је проузроковало да оријентализам „боја” у потпуности потисне нашу изворну ријеч „маст” (Пецо, стр. 228).

Када је ријеч о српском језику, најплодоноснији аутор радова из области боја била је Милка Ивић. Њено најважније дјело представља монографија *О зеленом коњу*, чије ћемо студије укратко представити.

У студији *О разликовању људи по боји* се истиче да је постојање хроматских специфичности условило развој посебних назива за боју који се користе за именовање различитих типова људи. Тако, нпр. у савременом српском језику постоје придјевске форме за разликовање људи према боји косе: *црн/црномањаст*, *плав*, *смеђ* и *риђ*. Спектар назива којим се колористички одређују типови људи је проширен у дјелу *О глаголима изведеним од назива „људских боја”* придјевима *румен*, *сед* и *блед*.

Ови придјеви којима се колористички одређују типови људи имају глаголску изведеницу која им одговара '*румен – поруменео*' (Ивић, 1995, стр. 47–58).

Ауторка у овом дјелу износи два међусобно сукобљена принципа: 1) ријеч која именује боју косе колористички одређује човјека (плава коса – плава особа, смеђа коса – смеђа особа, итд.); 2) иста лексема не може бити кориштена за дистинкцију предмета и људи (браон шешир насупрот смеђем човјеку). Црну боју наводи као једину код које важе оба принципа (Ивић, 1995, стр. 9–46).

Поријекло јужнословенске синтагме *зелен коњ* је тема студије *О зеленом коњу* у ком М. Ивић наводи да је придјев *зелен* носилац и метафоризованог значења млад, те имамо метафоризовану синтагму '*зелени коњ = млади коњ*' (Ивић, 1995, стр. 87–102).

Плава боја као лингвистички проблем је лингвистичка, али и културолошка студија о настанку израза за *плаву боју*. Кључна питања ове студије на које нам је ауторка дала одговор су: 1) зашто многи језици немају назив за плаво, а кад га у једном периоду уведу, убрзо потом га елиминишу из употребе и 2) на који начин објаснити језички феномен, својствен само нашем језику, да се за жуту косу и плаву капу каже исто – плава је)? (Ивић, 1994, стр. 99–116; Ивић, 1995, стр. 59–86).

Придјев *плав* као и *модар* су наставили да буду предмет интересовања Милке Ивић па је о њима писала у књизи *О зеленом коњу*. Анализирајући грађу са екавског и ијекавског српског говорног подручја М. Ивић је добила потврду свог става о разлици придјева *плав* и *модар*, наводећи као извор и упориште своје тврдње народе и говоре који праве јасну дистинкцију. *Плав* подразумева свјетлију нијансу са присуством извјесног сјаја, а *модар* тамнију нијансу са одсуством сјаја.

Људмила Поповић, Борис Хлебец, Љубица Прћић и Дејан Ајдачић су се такође бавили проучавањем назива за боје, те ћемо се осврнути на њихове радове с обзиром на то да су битни за наше истраживање.

О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику (на примеру словенског фолклора) је студија Љ. Поповић у којој ауторка анализира како реципијент конципира комплекс назива за боје као комплекс естетске оцјене. У том комплексу се издвајају прототипски елементи утемељени на властитом искуству у вези са денотативним контекстом примарне рецепције квалитета сјаја и стереотипни елементи засновани на туђем, колективном искуству.

Људмила Поповић ауторка је и рада *О семантици назива за боја у руском, украјинском и српском фолклору* у ком је црпећи грађу из наведеног фолклора

поставила два естетска принципа – позитивни и негативни. Позитиван принцип би подразумеивао придјеве 'светао, сјајан, добар, леп, вредан, свечан'. Синтагма 'девојка бела и румена' је само једна од синтагми у којој се подударају естетска оцјена са симболичком интерпретацијом. На примјеру само два придјева са значењем *бијеле* и *црне боје* ауторка је приказала разнолик и богат семантички потенцијал боја у језицима три сродна народа (Поповић, 2001, стр. 14–31). Након поменуте двије боје, Љ. Поповић анализира црвену боју са њеним метафоризованим остварењима у руском, украјинском и српском фолклору, наводећи да је црвена боја садржала највећег броја номинација у нашем језику, при чему се поједини називи везују за микроскупове денотата (Поповић, 1992, стр. 91–102).

Вуков *Српски рјечник* био је примамљиво тло за испитивање назива за боје Бориса Хлебеца и Љубице Прћић. Упоредјујући три издања *Српског рјечника* са Речником ЈА и Речником САНУ, Хлебец је указао на извјесне недоследности и недостатке у Вуковом раду, који се огледају на упућивање када се ради о изведеним називима и на грешке које се тичу денотативних синонима (Хлебец, 1988, стр. 145–151).

Љубица Прћић је на истом корпусу извршила компаративно истраживање назива за боје у симболичком смислу из фолклористичког доба и савременог српског језика (Прћић, 1996, 413–418).

Дејан Ајдачић је анализирао свијет боја са поетичког становишта наглашавајући разлику између два жанра – епике и лирике. Дошао је до закључка да хетерогеност значења зависи од односа конкретног (сликовитог), појмовног и емотивног приказивања, дословног и метафоричког слоја. У свом исцрпном раду Ајдачић се бавио узроком многострукости метафоричких употреба боја. Сматра да велики број метафоричких реализација није ништа друго но резултат 1) митско-магијског мишљења, које представља скуп асоцијација митско-магијског вјеровања и 2) поетског преобразовања формула народне поезије (Ајдачић, 1992, 285–321).

Наш истраживачки поступак усмјерен је на реконструкцију хроматске лексике у поезији Бранка Радичевића, а кроз навођење тангентних истраживања видимо да је његов пјеснички језик у овом домену неистражен.

3. 1. Б(и)јела боја

У нашем истраживачком корпусу најфреквентнија боја је *бијела боја*, те јој дајемо примат у нашој анализи. Придјев *бео* (*бијел*) води поријекло од словенског придјева *běľъ*, који је настао од индоевропског коријена *bhē-* (за словенске језике) у значењу 'свијетлити се' (Skok, 1971, стр. 152). Отуда произилази првобитно позитивна конотација овог придјева, а природна је и његова корелација са именицама које означавају временске периоде (дан/данак, зора). У анализираној поезији Бранка Радичевића пронашли смо примјере који припадају трима морфолошким категоријама, и то: придјев, именица и глагол, што ову боју по разноврсности категорија у којима се јавља и по фреквентности ставља на почетак нашег истраживања. Бијела боја у свим граматичким облицима употребијена је 153 пута. Најприје ћемо издвојити морфолошку категорију придјева, потом именица и на крају глагола. Бијела боја је најчешће кориштена као придјев *бео/бел/а/о*.

а) Придјеви:

Најфреквентнија синтагма у поезији Бранка Радичевића јесте *бели дан/данак* (31). Ова поетска формула *бели дан/данак* је „реликт некадашњег примарног етимолошког значења и носи метонимијску екстензију светли, бљештећи, јарки” (Станић, 2015, стр. 50).

Бели данак покрену се
Па кроз липу вирну. (Враголије, стр. 28)

О ви, ноћи, моји бели дани,
О ви, дани, а са два сунашца (Јадна драга, стр. 45)

Кâно зора белу дану
Једва дочекану. (Слатка мисли!, стр. 53)

Сунце мило, ал' без бела данка,
На те мислим, душо, без престанка! (без наслова, стр. 58)

Ал' из свога руменог крила
Бела данка јоште не пустила (без наслова, стр. 68)

Бели данак ето веће свану,
Јарко сунце земљици ограну (без наслова, стр. 68)

Ја је смотри на беломе данку,
Ја с њом шета, ал' само у санку. (без наслова, стр. 71)

Сунце седа, па се опет диже,
После ноћи бели данак стиже(без наслова, стр. 72)

Бела дана собом не одводи,
Да погледим сва местанца редом
(Ћачки растанак, стр. 76)

Данка бела нестало већ давна,
Све покрила она нојца тавна, (Ћачки растанак, стр. 87)

Ој ти красни Дубровчане,
Наш и данас бели дане (Ћачки растанак, стр. 92)

Па пробудит ону српску зору
Зору ону, онај данак бели, (Ћачки растанак, стр. 103)

Дан се бели на истоку спрема,
Мене станка више овде нема. (Ћачки растанак, стр. 104)

Па угледа опет бела данка,
Избави се таме и гудуре, (Пут, стр. 125)

Ноћ вам дође са Вука једнога,
Данак бели, браћо, са другогa (Пут, стр. 132)

Да замагли ваше беле дане,
Да позледи те зарасле ране (Пут, стр. 138)

Њему с' чини е се бели данак,
Па сред купа јада и чемера (Пут, стр. 139)

Кажу ето сунца огрејана
Да донесе нама бела дана (Пут, стр. 146)

Већ помислих: збогом, бели дане!
Ал' сва срећа не хте да ме мане. (Гојко, стр. 163)

Даница нам носи белог данка —
Та лепша је од најлепшег данка.(Гојко, стр. 166)

Из њенога руменог крила,
Још бели данак не беше огранџ. (Сонети VI, стр. 232)

Бели данак земљици ограну —
Срце моје, ти се без покоја. (Српско момче, стр.233)

Ди су дани Душанови бели?
Ди су ваши огњевити мачи?“
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 249)

Па иду бели кâ и до сад дани,
Ма у њег' сад је чешће људи страни(Стојан, стр. 353)

Ни потури бела данка
Без љубавна без састанка. (Безимена, стр. 398)

„Збогом, збогом, данче бели,
Моје сунце, мој животе! (Утопљеница, стр. 469)

Већ уживај данак бели,
Што ти добра коб удели, (Освета, стр. 490)

Де он, ту је данак бели,
Де он, ту је свет јој цели, (Освета, стр. 496)

Њена радост, њен дан бели,
Тамо њезин живот цели
(На срце ово њему тешко пада, стр. 539)

Бели данак прегорео,
Мисли само на замену
(На срце ово њему тешко пада, стр. 540)

Успомено пребелого данка,
Ког се сећа Србин кâно санка! (Пут, стр. 109)

Употреба синтагме *бели дан/данак* нам потврђује чињеницу да је Бранко Радичевић бијелу боју доживљавао као општег садржитеља позитивне значењске валенце. Оно што можемо констатовати јесте да Бранко Радичевић, поред одређеног (белог данка), користи и неодређени вид придјева (бела данка).

„Одредба *бели* се вероватно под утицајем споја *б(и)ели дан* пренела и на друге временске одреднице – зора, јутро, свануће” (Detelić–Ilić, 2006, стр. 31). Синтагма *бела зора* употријебљена је 14 пута.

Бела зора већ је туна,
Јоште путник један — глај! (Путник на уранку, стр. 6)

Као бела да зорица зори,
Тице поју, горе стоји јека, (Ћачки растанак, стр. 85)

Оде нојца, дође зора бела,
Војно већ се доватио ждрела (Пут, стр. 113)

Зоро бела, сунце огрејано,
Лисна горо, поље обасјано (Гојко, стр. 154)

Бела зора за њега не сјаје,
Зора сјаје, диван свиће данак(Гојко, стр. 157)

Нојца оде, сину зора бела,
А оживе околина цела: (Гојко, стр. 170)

Огањ суну, и до беле зоре
Много срце турачко сагоре. (Гојко, стр. 177)

Зоро бела — ма гле турског јада!
Сунце грану — ох јад тек је сада. (Гојко, стр. 177)

Што би роса без зорице беле,
Што л' зорица без брата сунашца,
(Ој, Мораво, што би без Србиња, стр. 289)

Сини, зоро, бела,
Сини, слатка селе (Њени јади, стр. 292)

Оде, оде, зора бела, —
Нама данка не донела. (Безимена, стр. 414)

Гледао је белу зору
Е пред њиме свет открива(Утопљеница, стр. 471)

Као да је зора бела
Под срдашцем својим нела (Освета, стр. 496)

Зоро бела, зоро мила,
Дивно л' си се опремила! (Освета, стр. 503)

У нашем истраживачком корпусу евидента је неријетка употреба бијеле боје уз дијелове тијела код Бранка Радичевића. *Беле руке* (12) је, када говоримо о дијеловима тијела, најучесталија синтагма. Ова синтагма има естетску вриједност, означавајући његоване, уредне, чисте руке, као узоре женске љепоте и предмет дивљења пјесника. У исто вријеме, ова синтагма може представљати вриједне, радне, марљиве руке.

Те јој беле руке попустио,
Јао Тале, баш те Бог убио. (Гојко, стр. 197)

Белу руку меће му под главу,
И гледа га Хајкуна сирота, (Хајдуков гроб, стр. 198)

„Од' на беле, оди руке,
Одлани ми тешке муке!”(Убица у незнању, 244)

А њена рука још од снега бела
Од мене узе узабрани струк, (Туга и опомена, стр. 309)

И она мучи и угуши муку
Те пусти њему ону белу руку (Стојан, стр. 357)

Ко му белу руку даје?
Ко то пита, не престаје? (Безимена, стр. 426)

Па га глену умиљато,
За руку га белу вати(Безимена, стр. 430)

Кад му белу руку пружи:
„Де сте, де сте?” кад уздане(Безимена, стр. 433)

Упиње се, нуто муке,
Пуцају му беле руке! (Безимена, стр. 441)

Те опружи белу руку,
И довати цветка љупка. (Утопљеница, стр. 457)

Пуцају му беле руке,
Ма су луде све те муке (Урош, стр. 523)

На руку, белу као Алпа снег,
Ал' образ видит ја не могу. (Одломак, стр. 553)

Боја пути је јако битна компонента у оцјењивању описа женске љепоте (Станић, 2015, стр. 36). *Бело лице* (8) одаје утисак уредног, његованог и отменог изгледа.

Бело грло штоно грли,
Бело лице штоно љуби. (Драги, стр. 37)

Ведро чело, и ти лице бело,
Чарно око, и ти, вито тело (без наслова, стр. 68)

Па кад беше сунце веће село
И дан лице посакрио бело (Ђачки растанак, стр. 100)

Тад одврати своје лице бело,
Ману руком да с' уклоним отле (Њени јади, стр. 283)

Ал' не ниже, јер је блато,
Укаљаћеш бело лице (Безимена, стр. 424)

У три случаја, *бело лице* је доведено у везу са *руменом* бојом. „Неформулативно, придев *бео* среће се уз именице које означавају жене (11): *бела мома, девојка/девојче, сека* и тада придев означава квалитативну особину жене 'лепа', а кад је комбинован са придевом *румен* и 'здрава, једра'" (Станић, 2015, стр. 37).

Ти јој лице бело
Виде и *румено*. (Путник и тица, стр. 10)

Лица бела па мало *румена*,
Сукња борна дивно придевена (Ђачки растанак, стр. 84)

Тако ти је *румена* и бела,
Ко је виде, срце му понела. (Гојко, стр. 182)

Једна мома стоји бела
Како снега млада груди (Путу крај, стр. 24)

Ова, ова бела
Срце је однела. (Срећан пастир, стр. 31)

Да с' нагрлим бели[х]сека,
Наљубим усница. (Жеља, стр. 43)

И момицу белу, једру,
И пламени мач о бедру. (Ђачки растанак, стр. 98)

Туда шеће једна бела;
Он из вреже вирну: (Нуто јада за момице, стр. 266)

За њиме млога ту уздану бела,
Но је л' му која срдашце понела? (Стојан, стр. 336)

Ал' мутно око она разумела,
Па одма на то повриснула бела (Стојан, стр. 352)

Он се слади моме беле,
Још узима њој избицу (Безимена, стр. 398)

Своме драгу стисну руку,
Па около глену бела, (Безимена, стр. 430)

И би главу, моја бела,
Повисоко тад понела. (Утопљеница, стр. 458)

Једном само глену бела,
Али другом није смела. (Освета, стр. 497)

Осим уз горепоменуте дијелове тијела, Радичевић је бијелу боју користио и уз груди (3), ноне (4), врат (3), грло (2) и чело (1).

Ове речи — слатке стреле —
Минуше ми груди беле. (Девојка на студенцу, стр. 4)

О данче, ал' си ладан.
Ох очи, уста, груди беле, (Берачице, стр. 280)

Беле груди, и што друго;
А за седам, осам, девет (Безимена, стр. 376)

Беле ноне до колена
Момка су занеле (Враголије, стр. 28)

Ао ноно бела,
Вода те однела
Па — мени донела! (Клетва, стр. 57)

Ао лишце, ао ноно бела,
Кога не би ти овде занела? (Ђачки растанак, стр. 85)

И те беле ноне твоје —
Па све, злато, све то моје? (Берачице, стр. 280)

Па око врата лати га белога,
Па љуби, грли суђеника свога (Стојан, стр. 358)

И удари га по беломе врату.
Баш једним маом откиде му главу (Стојан, стр. 363)

Па се њему од милоте
Око бела врата вије, (Безимена, стр. 394)

Бело грло штоно грли,
Бело лице штоно љуби. (Драги, стр. 37)

Трипут лепше биле,
Око мога бела грла (Стојан, стр. 368)

Па га онда ка грудим' принела,
Па га љубну сред чеоца бела (Њени јади, стр. 282)

Бела вила (2), као „имагинарно биће са карактеристикама жене натприродне лепоте, али волшебне визуелности... актуелизује метонимијско значење 'невидљива, прозирна, бестелесна', што се слаже са физичким својствима *беле боје* код које је удео светлости стопроцентан” (Станић, 2015, стр. 40). *Бела боја*, у овој формули, је

употребљавана код Радичевића са циљем поређења љепоте обичне дјевојке са митолошким бићем, па у том случају придјев *бео* можемо објаснити семом *лијена*, *прелијена*. У категорији компарације примијећена је надсуперлативна или елативна форма *ребеле (виле)* која подразумева виши степен у градацији неке особине, а реализују се у форми –*префикс пре-* +*позитив*.

И девојче још нашао,
Белу вилу у облику. (Ране, стр. 49)

Ао виле, ви, ребеле виле,
Ви јој богме не би друге биле, ... (без наслова, стр. 60)

Бели двор (10) је именичка синтагма која се у анализираној поезији Бранка Радичевића проналази шест пута. Метафоричко значење би било 'свој, туђи'.

Чета ближе, па све ближе,
Већ до бели[х] двора стиже — (Јади изненада, стр. 55)

Севну муња — гледај тамо горе
Оне беле поносите дворе (Гојко, стр. 155)

Јутрос рано пре румене зоре
Гојко беле оставио дворе. (Гојко, стр. 156)

А не знадеш сред ове горице
Беле дворе Рајка Жеравице. (Гојко, стр. 160)

Оне беле поносите дворе,
То су двори Жеравице Рајка (Гојко, стр. 160)

Заборави бела двора,
Њега нагна уз извора. (Туга и опомена, стр. 296)

А на стењу двори бели,
Бели двори и весели, (Освета, стр. 488)

У свет, у свет та он жели!
Збогом, збогом, двори бели! (Освета, стр. 495)

Тавне, тавне бели двори
Трава ниче на прозори, (Освета, стр. 511)

Бели свет је израз не тако чест код Радичевића (4) али јако продуктиван у фразеологији: *кренути (ићи, отићи, упутити се) у бели свет; обијати (бели, тући); преко бела света*.

Бела света малко огледати,
Бела света, земаљски чудеса, (Пут, стр. 105)

Радо ја имам овај бели свет,
Врело, дољу, планину и цвет,
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 254)

Из завичаја мила што г' изагна,
Па светом белим потуцати с' нагна. (Стојан, стр. 347)

Белим ће се означити и Будим и Београд (3), дајући овим престоницима суперлативну љепоту, и у метафоризованој семантици носе значења лијеп, достојан хвале.

Ето нешто крај бела Будима:
Кô шут јарац баш тако изгледа,
(Ето нешто крај бела Будима, стр. 304)

Београде, мој бели лабуде,
Ал' се јадан мене видиш туде (Пут, стр. 136)

Све од мора Јадранскога
И од града тог Белога (Ђачки растанак, стр. 96)

Бијела боја се у денотативном контексту користи за обиљежавање животињског, али и биљног свијета: *бели лабуд* (1), *беле роде* (1), *бело јато* (3), *(пре)бело стадо/овце* (2), те *беле погачице* (1) и *ребели леб* (1). Ови посљедњи примјери су доказ повезаности овог придјева са лексичко-семантичком групом која означава прехранбене производе. *Беле погачице* и *ребели леб* метонимијски означавају производ направљен од бијелог материјала (брашна). Метафорички анализирано, елативни облик *ребели леб*, се може тумачити као *здрави*, ако узмемо у обзир неопходност истог у човјечијој исхрани.

Београде, мој бели лабуде,
Ал' се јадан мене видиш туде, (Пут, стр. 136)

Беле роде одлетеле,
Собом драго њој однеле (Два камена, стр. 294)

„Кад се вrne бело јато,
Ето мене назад, злато!“ (Два камена, стр. 294)

Пита мома бело јато:
„Куд се деде моје злато?“ (Два камена, стр. 294)

Бело јато говорило:
„Твоје злато некад било? (Два камена, стр. 294)

Ево тебе ребелого стада,
Осамдесет има му комада, (Писмо у стиховима, стр. 268)

Беле овце туђин коље,
Туђин, туђин, њега није(Утопљеница, стр. 486)

Латити се беле погачице,
Присмочити како печенице, (Ђачки растанак, стр. 102)

Вина рујна и ребела леба,
И остала што гр'оцу треба, (Пут, стр. 142)

Бело чедо (6) је именичка синтагма коју Радичевић употребљава у хипокористичном својству за дјевојку/драгу, мому. У наставку ћемо издвојити примјере (11) употребе бијеле боје који се јављају само једном, дакле имају низак ниво фреквентности: музе, цванцике, књиге итд. Евидентирали смо једну придјевску сложеницу – *белолика* = 'која има бело лице, белу пут'.

Ни с' у твоју усницу упила
Моја усна икад, чедо бело! (без наслова, стр. 58)

Цвеће мило, росо, бистро врело,
Па ти јоште, моје чедо бело (Гојко, стр. 154)

Близу њега једно чедо бело,
Сан је и то, мисли он зацело: (Гојко, стр. 158)

Бело чедо на плахом коњицу?
Обазре се — весела му мајка! (Гојко, стр. 196)

И тако време дуже се провело,
Ма најзад вако заче чедо бело: (Стојан, стр. 356)

Али де је чедо бело,
Куд се оно јадно дело? (Урош, стр. 538)

Па упусти оне музе беле,
А ове ти одма шумагеле! (Пут, стр. 123)

За овчицу сваку без разлике
Ишти до две пребеле цванцике
(Писмо у стиховима, стр. 268)

Ево тебе једне књиге беле,
Чеда мила моје крвце вреле
(Петру Петровићу Његошу,
владици црногорском, стр. 270)

Бело луче —
За тобом ми срце пуче. (Радост и жалост, стр. 278)

Кô ружа бела кад се сунце скрије,
Ма ружа сунце видеће заного, (Стојан, стр. 359)

Док ти душе што упвели
Не опросте, враже бели! (Безимена, стр. 410)

На вратима нешто бело —
Крв му стаде, кад га згледа (Утопљеница, стр. 445)

Украј зида нешто бело,
Опет стаде гледат боље: (Утопљеница, стр. 445)

Без попа је, без опела
Он са света очо бела; (Освета, стр. 513)

„Код оне врбе што се оно бели,
Да ко је оно у оделу белом?“ (Одломак, стр. 550)

Ој ти секо
Кâно млеко
Белолика (Ђачки растанак, стр. 94)

б) Именице:

Када је ријеч о овој морфолошкој категорији, њено присуство потврђују само два примјера изведених именица: именица средњег рода *Белило*, овдје употријебљена метонимијски за Сремске Карловце од којих се пјесник са сјетом опрашта, те именица женског рода *белота*.

Збогом остај, убаво Белило,
Ти ми беше увек место мило (Ђачки растанак, стр. 84)

Снежна лица и сад је белота
Као и пре на ме смехе лила (Туга и опомена, стр. 328)

в) Глаголи:

Морфолошка категорија глагола која у својој основи има бијелу боју се јавља 17 пута. Присутни су деривациони глаголи: прелазни (транзитивни) глагол (*бели*ти: *платно, косе* у значењу 'чинити белим'), *белети се*(*ноге*) са значењем 'свијетле, сијају се' и облик *забелети* (*зора, дан*) са значењем 'сванути'.

Бежи мома, до колена
Ноне јој се беле. (Враголије, стр. 28)

Па ту беле платно —
Остало им златно! (Сретан пастир, стр. 30)

Беле њему косе вране,
Бразде њему глатко лице. (Ране, стр. 50)

Зорица је забелила,
Двоје драги на носила... (Јади изненада, стр. 56)

Ој зорице, забели, забели —
Ал' узалуд моји труди цели. (без наслова, стр. 63)

Теке што је забелила зора,
Ал' све јасно канџу по дана (без наслова, стр. 65)

А што год се ливадам забели,
Ето злата, срце моје вели. (без наслова, стр. 69)

И зорица забијелје дивно,
Па се маша у злаћана њедра (Хајдуков гроб, стр. 214)

Што се бели, женско је одело,
Ал' га, брате, туђе носи тело (без наслова, стр. 69)

Моме шећу па ми беле платно,
Сунце сјаје, лице одсјајује, (Ђачки растанак, стр. 85)

Зато, браћо, будимо весели,
Благо оном ком се дан још бели!
(Ђачки растанак, стр. 99)

Слављи поју, зорица се бели,
Данак јасни од нојце се дели (Пут, стр. 148)

Једва зора забелела млада,
На мртваце бистра роса пада, (Гојко, стр. 198)

Док ми с' ваша изненада
Не забели зора млада. (Безимена, стр. 391)

Нешто с' бели, сад престаде,
Бели с' опет, али саде (Утопљеница, стр. 470)

Али зором — ох та зора
Грдно л' ће му забелити, (Утопљеница, стр.481)

„Код оне врбе што се оно бели,
Да ко је оно у оделу белом?“ (Одломак, стр. 550)

г) Прилози:

Потврду за ову морфолошку категорију у вези са бијелом бојом нисмо пронашли у поезији Бранка Радичевића.

Као што можемо примијетити, бијела боја је у хроматској терминологији доминантна боја код Радичевића, како по квантитету примјера тако и по разуђености морфолошких категорија у којима се јавља (придјев, именице и глаголи). На крају, и семантичке реализације које она остварује су бројне. Највећи број примјера *беле боје* припада, као што смо и претпоставили, морфолошкој категорији придјева. Најчешће се бела боја појављује као прост придјев у именичкој синтагми: *бели дан/данак* (31), *бела зора* (12), *беле руке* (11), *бело лице* (8) и др. гдје придјев има функцију наглашавања основног значења. Осим у оквиру именичке синтагме, бела боја присутна је као поименичени придјев (Ова, ова бела/Срце је однела). Придјев *бео* се јавља у основи изведених глагола: прелазни (транзитивни) глагол (*белити: платно, косе* у значењу 'чинити белим'), *белети се(ноге)* са значењем 'свијетле, сијају се' и облик *забелети (зора, дан)* са значењем 'сванути'. Евидентирали смо и једну придјевску сложеницу *белолика*. Кад је ријеч о именицама, пронашли смо само два примјера хроматских именица средњег и женског рода *Белило* и *белота*, које су настале додавањем, именичких суфикса -ило, -ота на придјевску основу. У категорији компарације примијећена је надсуперлативна или елативна форма *пребеле (виле, данак, хљеб)* која подразумијева виши степен у градацији неке особине, а реализују се у форми –*префикс пре+позитив*.

„Позитивна, тј. негативна семантичка компонента одређених боја није константна ствар, већ зависи од социјално-културног емотивног доживљаја, тј. стереотипа доживљавања одређене боје у зависности од денотата на који се односи”

(Станић, 2015, стр. 12). Ради се о енантосемији². Енантосемија зависи од сјаја, који придјев у себи садржи или не садржи. Одговарајући примјер енантосемије је управо бијела боја, која је оличење генерално позитивне семантичке компоненте, али у случајевима када садржи придјеве *бл(иј)ед* или *с(иј)ед*, због одсуства сјаја, говоримо о негативној валенци бијеле боје. Ово су ријетки примјери гдје се бјелина јавља као непожељна особина.

3. 1. 1. Бл(иј)еда боја

О придјевима *блед*, *сед*, као и придјеву *румен*, о којем ћемо говорити касније, писала је М. Ивић у свом раду *О глаголима изведеним од назива 'људских боја'*, у којем је лепезу ознака у којим се колористички утврђују типови људи проширила горепоменути придјевима. Придјев *блед* је носилац негативног семантичког потенцијала бијеле боје јер показује одсуство компоненте сјаја и истовремено одражава нечије емоционално стање. *Бледа боја* (22) је присутна у корпусу Бранка Радичевића кроз четири морфолошке категорије: придјев (15), глагол (5), именица (1) и прилог (1).

а) Придјеви:

Очекивано морфолошка категорија која највећим бројем примјера потврђује присуство нијансе *блед* јесте придјев, којег Радичевић користи у именичким синтагмама, најчешће уз именицу лице.

То каже лице, о Бог ти га не дђ! —

То каже лице то његово бледо (Стојан, стр. 339)

Па онда стаде, и за стола седа, —

Ал' ето к њему два момчића бледа. (Стојан, стр. 354)

И глену њему у то бледо лице,

Што смрт развлачи тако немилице (Стојан, стр. 362)

Ето њојзи лице бледо

Малчице се заиграло, (Утопљеница, стр. 460)

Па ево те сад назада

Измождена, јадна, бледа; (Безимена, III песма, стр. 422)

²Енантосемија је способност једне лексеме да унутар своје полисемантичкеструктуре има два супростављена значења (Драгићевић, 2007, стр. 270).

Бледа као бледа стена,
Ледна као грудa леда, (Утопљеница, стр. 459)

Уста мома, јадна, бледа,
Низ врт јој се око дало, (Утопљеница, стр. 463)

Ено шеће бледа, јадна,
Разасула русу косу, (Утопљеница, стр. 467)

На брегу је она бледа,
На сусрет му руку даде, (Утопљеница, стр. 483)

Ето њега тужна, бледа,
Око ошло унапреда, (Освета, стр. 491)

Украј њега седи бледа,
Пуна бриге у њег' гледа, (Освета, стр. 504)

Тамо, тамо, ено чеда,
Украј њега стоји бледа. (Урош, стр. 538)

Сад она гура натраг врану косу,
Њен образ блед — то чини ваљда месец
(Одломак, стр. 553)

У њу он гледи, види да је бледа,
Ка земљи види он њу падати, (Одломак, стр. 554)

б) Именице:

Поезија Бранка Радичевића даје само један примјер ове морфолошке категорије – изведеницу средњег рода, *бледило*.

Ко би рекô да ће с' у немоћи
У бледило скоро да поквари!
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 258)

в) Глаголи:

Присуство ове врсте ријечи илуструју примјери изведених префиксалних глагола *побледети*, *пребледети* = постати блијед који се јављају пет пута.

Крај врата стаде, па у драгог гледи,
У њега гледи, па дркће и бледи, (Стојан, стр. 351)

Ма он је чуо, па сам вас побледи,
Ал' мучи јунак, па преда се гледи, (Стојан, стр. 354)

Он мозгом нешто тамо-амо крени,

Па сада бледи, а сада румени. (Стојан, стр. 354)

Па тад се смрче и цео побледи,
Кô камен стоји, а у земљу гледи. (Стојан, стр. 355)

Ту умукну, затрепета,
И пребледну као стена, (Утопљеница, стр. 469)

г) Прилози:

Подвучени облик *бледо* у дистиху који слиједи можемо тумачити на два начина с аспекта морфологије – као прилог и као придјев. Ми смо га сврстали у прилоге јер сматрамо да се односи на глагол просути, па бисмо израз 'блиједо просути' тумачили 'беживотно, невољно просути'.

И просу бледо то своје видело
На брдо, долу, и у њојзи село. (Стојан, стр.344)

Колористичка варијанта бијеле боје *блед* са семантичким обиљежјем одсуства сјаја даје негативну валенцију бијеле боје. *Блед* Радичевић користи у именичким синтагмама, најчешће уз именицу лице, и као поименичене придјеве (*На брегу је она бледа*, /*На сусрет му руку даде*). Када је ријеч о глаголима присутни су примјери изведених префиксалних глагола *побледети*, *пребледети* = постати блијед. Евидентирали смо по један примјер именице (*бледило*) и један прилога (*бледо*).

3. 1. 2. С(иј)еда боја

Још један примјер негативног семантичког потенцијала *сед*, због одсуства сјаја говоримо о негативној валенци беле боје.

За разлику од *бл(иј)еде* боје, *с(иј)еда* боја се у нашем истраживаном корпусу јавља само у морфолошкој категорији придјева (5).

а) Придјеви:

Одавна већ су ошли крути мрази,
Долине, брези нису више седи,
(Туга и опомена, стр. 307)

Ама народ веран, јео,
Седој бради веровао. (Безимена, III песма, стр. 410)

Седа брадо, што засија
Ка купина она света, (Безимена, III песма, стр. 410)

Црне хаље, седи власи,
Какви ли је гоне часи? (Освета, стр. 509)

У страни седи један седи[х] власи,
Наслонио на руку стару главу, (Одломак, стр. 549)

Први дистих је примјер у којем је *седа* употребљена као придјев у функцији предикатива, а остали стихови су примјер употребе ове боје као дијела именичке синтагме која је праћена именицама брада и власи, са значењем старости и мудрости. Оно што је изразито необично, када је ријеч о сивој боји, јесте Радичевићева колокација ове боје са природом, што видимо у првом горенаведеном примјеру.

3. 2. Црна/Ч(а)рна боја

Овај придјев поријекло води од прасловенског придјева за боју **čьrnъ* (Skok, 1971, стр. 277–278). У нашем истраживачком корпусу налазимо савремени облик са основом *црн-*, али и старији облик *ч(а)рн*, те номинацију *таван*, *вран*, *мрк* и *гарав/чађав*. Увидом у нашу грађу и њеном анализом можемо констатовати да *црна* боја има висок праг фреквентности и разумењеност морфолошких категорија, те смо навели примјере придјева (а), именица (б) и глагола (в) и прилога (г). Најприје смо издвојили примјере са основом *црн-/ч(а)рн-*, а потом и остале номинацијске јединице.

а) Придјеви:

Када говоримо о овој морфолошкој категорији, *црна/чарна* гора (10) је најфреквентнија формула која се јавља код Радичевића, углавном у пјесмама у којима се помињу хајдуци и ускоци. Једна од црта романтизма јесте враћање прошлости, њено оживљавање које не мимоилази ни Радичевића. Пјевање о хајдуцима и ускоцима је често обојено ослободилачком и националном идејом. Осим што *чарну* гору Радичевић употребљава у свом општем значењу мрачне, тамне горе, постоји још једна семантичка реализација која се остварује као метафора за „опасно, непредвидиво, неизвјесно мјесто”.

Кућа моја царна гора,
А постеља камен ови, (Ајдук, стр. 20)

Кажи брату, ол' девојка била,
Оли царне ове горе вила, (Гојко, стр. 159)

Али грану од истока сунце,
Те погледа оној гори царној, (Хајдуков гроб, стр. 203)

Онда гледну оној гори царној:
Од горице лађан вјетар пирну, (Хајдуков гроб, стр. 207)

„Али сада — сад заного бјеше,
Баш од горе кô да царне дође —“
(Хајдуков гроб, стр. 208)

Погледују оној гори царној:
„Ближе, горо, ноћи не упуштај, (Хајдуков гроб, стр. 213)

Пружи њега више горе царне,
Показа га цијелом свијету. (Хајдуков гроб, стр. 214)

Сунца јарког веће зрака блена
За горицу царну доле оди. (Сонети, стр. 233)

За горицу царну паде,
А тако ћу и ја саде. (Убица у незнању, стр. 242)

Кâ јунаци оне царне горе,
Што за појак смионо се боре,
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 261)

Црна боја је, попут бијеле, готово неизоставна у физичком опису човјека. *Црне/царне очи* (6) јављају се код Радичевића управо са тим циљем да употпуне физички опис. *Црне очи* и синонимски пандан *царне очи* су оличење љепоте са семантичким значењем „лијепе, заводничке“. Слиједе примјери позитивног семантичког потенцијала црне боје.

Дође момче црна ока
На коњицу лака скока. (Девојка на студенцу, стр. 4)

Да с' нагледам млада века
Ти царни[х] очица, (Жеља, стр. 43)

Ал' опет је превесело
Вавек њему царно око, (Ране, стр. 50)

Ведро чело, и ти лице бело,
Чарно око, и ти, вито тело, (? , стр. 68)³

Ко да гледне чарне очи твоје
Па у срцу да му не запоје! (Гојко, стр. 154)

Око твоје црно, мрко —
За тобومه, душо, црко. (Радост и жалост, стр. 277)

Када је ријеч о љепоти, не можемо занемарити ни присуство синтагме *чарна коса*, која се код Радичевића јавља два пута.

Око сјајно, чарне миле власи!
Обрашчића, усничица краси! (Сонети, стр. 233)

Стиже други, већ га носе,
Лете њојзи црне косе. (Урош, стр. 541–542)

Црна боја се, очекивано, остварује уз лексичко-семантичку категорију природних појава, односно уз именицу *ноћ*, па синтагму *црна/чарна ноћ* илуструјемо извјесним бројем примјера (7). Ови примјери показују опште значење *црне/чарне ноћи* гдје *црна боја* има значење „мрачне, тамне, без светлости“ (Кример-Габоровић, 2011, стр. 230).

Вечери је лепа шарна,
Ал' је лепша нојца чарна. (Ноћ па ноћ, стр. 13)

Али само липе вите згледа,
Само липе, само нојцу црну. (? , стр. 63)

Црна нојца свуда навалила,
Гору, долу у црно завила, (? , стр. 63)

Нигде трага од дана бијела,
Црна нојца сасвим преотела. (Ћачки растанак, стр. 85)

Од себека не пусти је
До пред ноћцу црну. (Нуто јада за момице, стр. 267)

Ишли поред грма, трна,
Увати и нојца црна. (Кајгана, стр. 273)

Брзо снова све с' обрну
И намаче нојцу црну: (Освета, стр. 493)

³ ? срећемо на мјесту наслова пјесме.

Када кажемо *црна боја*, прва асоцијација нам је „смрт, пропадање, жалост за умрлим, гроб“. У поезији Бранка Радичевића налазимо управо типове овакве семантичке реализације у синтагми *црна/чарна земља* (7) која подсјећа на „гроб, смрт“.

Лоша срећа нама га отрже
Па у црну земљицу га врже, (Ђачки растанак, стр. 99)

Преко јера некаквог посрну,
Паде нице о земљицу црну, (Пут, стр. 123)

Куд погледа, у шта силан крну,
Све се сруши о земљицу црну, (Пут, стр. 129)

Црна земља менека га узе,
Ја за њиме пролих горке сузе, (Гојко, стр. 169)

И на земљу чарну доле пада
Те се ваља по прау од јада: (Дете и гуслар, стр. 249)

Љута нама, нама тешка трна, —
Лака теби, брате, земља црна!
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 260)

Бежи, данче, у црно с' обуци,
Црна земља њено крије тело...
(Радост и жалост, стр. 285)

Употреба придјева *црн* присутна је и у топонимима – *Црна Гора*, *Црно море*, али и изведеницама типа *Црногорац*, *црногорска* и слично (11).

Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не фали? (Ђачки растанак, стр. 92)

Што с' отеже мору Црну,
Све то Душан себи згрну, (Ђачки растанак, стр. 97)

Начини се она српска дика,
Дика српска, Црна Гора мила. (Пут, стр. 109)

Црна Гора, поносито стење,
Круне српске ти драго камење, (Пут, стр. 109)

Низа кланце Црногорац врви,
Јô Турчину што удара први! (Пут, стр. 110)

Црногорци кољу кано вуци.
Па кад војна ту погоди зрно. (Пут, стр. 113)

Не, не плаче црногорска дика,
Већ потера војнова крвника:
„Стан', да т' кажем шта је Црногорка!“ (Пут, стр. 113)

Црна Гора, гнездо соколова!
Да тврде су поносне ти стене, (Пут, стр. 114)

Ово реко, дадо плећи јаду,
А онеме црном Београду, (Пут, стр. 141)

Ој владико, Црној Гори главо,
Наша дико, наша веља славо! (Петру Петровићу
Његошу, владици црногорском, стр. 270)

Придјев *црн* Бранко Радичевић користи уз именицу калуђер, што уопште не чуди с обзиром на чињеницу да су одијела калуђера управо ове боје. Синтагма *црни калуђер* евидентирана је три пута у Радичевићевој поезији.

Да л' јаруга да мене прождере,
Да л' да смлави црни калуђере? (Пут, стр. 121)

Већ заману црни калуђере,
Јегожетом да ме одадере, — (Пут, стр. 121)

Ја опазим црна калуђера
Што ме јутрос у јаму сатера, (Пут, стр. 142)

У наставку наводимо примјере употребе црне боје који се једном јављају, дакле имају низак ниво фреквентности: *црна речца*, *црни народ*, *црна кава*, *црни фрак*, *црне хаље* и *црн образ*. Црн образ „можемо сматрати формулом јер је она из језика, у коме функционише као израз, прешла у поетски језик. Она у језику означава најчешће 'осрамоћену, обешчашћену девојку' или 'момка укаљаног угледа' и има функцију симбола добијеног синегдохским преносом“ (Станић, 2015, стр. 75).

Он жубор зачу, па главу обрну,
Ал' већ је чуо, чуо речцу црну; (Стојан, стр. 354)

Црни, бели, поносити,
Суви, товни, пуни прња, (I песма, стр. 369) (народ)

Ту ми попи каву црну,
Поче играт билијара;(I песма, стр. 395–396)

Баш сред оног блата мека:
Пропаде му фрак тај црни, (III песма, стр. 426)

Црне хаље, седи власи,
Какви ли је гоне часи? (Освета, стр. 509)

Земља тутњи, звекета оруже:
„Црн му образ ко пред Турком струже!“ (Пут, стр. 112)

б) Именице:

Ову морфолошку категорију у вези са црном бојом нисмо пронашли у поезији Бранка Радичевића.

в) Глаголи:

Кад је ријеч о морфолошкој категорији глагола, евидентирали смо два примјера црне боје. Присутан је глагол *зацрнити* – постати црн, и фраза *црнити образ* у значењу осрамотити се, обешчастити се.

Али тамо нешто ене,
Зацрни иза стене; (Освета, стр. 511)

На растанку вјером не преврни,
Свог свијетлог образа не црни.“ (Хајдуков гроб, стр. 216)

г) Прилози:

У поезији Бранка Радичевића пронашли смо три примјера прилога насталог од црне боје.

Црна нојца свуда навалила,
Гору, долу у црно завила, (? , стр. 63)

Каде момци пушке мећу,
Кад у црно шаре пале, (Девојка драгом, стр. 230)

Грдно л' ће му забелити,
Али зором — ох та зора
У црно ће дан му свити. (Утопљеница, стр. 481)

3. 2. 1. Тавна боја

Када је ријеч о варијантама црне боје, издвојићемо прво *тавну боју* јер је висока њена фреквентност. Присутна је већим бројем примјера и јавља се у свим морфолошким категоријама које су носиоци хроматских обиљежја: придјевима, именицама, глаголима и прилозима. *Таван* је исто што и *таман*, *в* умјесто *м* унесено је из облика без непостојаног *а*, дакле настало замјеном *м>в*.

а) Придјеви:

Водећи се претходним начином приказивања хроматске грађе, и овдје ћемо прво истаћи примјере веће фреквентности, навешћемо синтагму *тавна ноћ* (18) која се јавља као пандан *црној/царној ноћи*. Међутим, овдје имамо једну новину, осим основног значења "мрачан, таман, без светлости" (Криммер-Габоровић, 2011, стр. 230) ови примјери илуструју богатији семантички потенцијал, па *тавна ноћ* добија значење кобне, злослутне ноћи.

Сунце зађе — ноћ је — свуда тавно,
Догорели огњи већ одавно, (Гојко, стр. 174)

И нојца беше, и беше одавно,
Долина, брдо, све бијаше тавно, (Стојан, стр. 353)

И сунце зађе веће поодавно,
И нојца беше, и бијаше тавно; (Стојан, стр. 356)

Улицама они шећу,
А доста је веће тавно, (I песма, стр. 380)

Већ поноћи, свуда тавно,
Тио свуда, све почива, (Утопљеница, стр. 481)

И тавно је, сасвим тамно,
Ма још траје бој поамно. (Урош, стр. 542)

Сам ту самцит на свету широком,
Сам са ноћи тавном, ал' без санка. (?, стр. 58)

Тавна ће нојца скоро овде бити,
Па ће ми драго све тамом обвити.
(Ђачки растанак, стр. 76)

Сунце јарко зашло већ одавна,
Очо данак, дошла нојца тавна, (Ђачки растанак, стр. 85)

Данка бела нестало већ давна,
Све покрила она нојца тавна, (Ђачки растанак, стр. 87)

Дела ваша сунцу равна
Неће скрити нојца тавна. (Ђачки растанак, стр. 90)

Ноћи, ноћи, тавна ноћи —
Ко би Србу у помоћи? (Ђачки растанак, стр. 90)

Скоро ће ти дивну светлу моћ
Да покрије ево тавна ноћ!
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 264)

Ал' што је тавна била ближа ноћ,
И њена са тим растила је моћ. (Туга и опомена, стр. 317)

О ноћи тавна, ти некима веро.
Некима веро, а неким неверо, (Стојан, стр. 343)

Веће дође нојца тавна —
Њена дошла већ одавна. (Утопљеница, стр. 464)

Баш јуче, кад је сунце било село
И тавна мраке ноћ раширила. (Одломак, стр. 550)

И ближе овај долазаше звук
Кроз тавносјајне ноћи бајни мук.
(Туга и опомена, стр. 326)

Сљедећи примјери су носиоци истог значења. Иако се *црна боја* комбинује са различитим именицама (место, земља, рака, гроб) она има помало плеонастичну употребу и није лишена конотативног значења, већ нам наглашава присуство смрти.

Но круто њега немој да обараш,
У тавно место њега да затвараш,
(О красна ти певања сјајна висо, стр. 236)

Мајци срце у груди не бије,
Тавна земља њу одавна крије, (Моје сунце, стр. 246)

Зашто није обојицу и једна
Заронила тавна рака ледна,
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 254)

Са њоме била су се сва весеља
У тавну раку с овог света скрила.
(Туга и опомена, стр. 325)

Ти у гробу лежиш онде тавном,
Украшај је покривало травно,
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 256)

За тебе кажу да си мирно доба,
Ма мир је већи сред тавнога гроба, (Стојан, стр. 343)

Имамо још два примјера употребе придјева *таван* уз именицу срце и замјеницу ти, и на крају компаратив придјева таван – *тавнија*.

Оди к мени... Већ одавна...
Ма што си ми тако тавна?“ (Освета, стр. 502)

„Говори, Мито, избави ми душу,
У тавно срце бацаш наде зрак, (Одломак, стр. 547)

Шума свуда све тавнија,
Све тавнија, све страшнија; (Кајгана, стр. 274)

б) Именице:

Када је ријеч о именицама као морфолошкој категорији, поезија Бранка Радичевића дала нам је двије именице *тавнаина* и *тавнило*, које се јављају укупно седам пута.

Страшни вијар одозго ме трже,
Па ме доле у тавнину врже, (Упитник, стр. 67)

И тавнило је свет ми то одвукло,
Баш цео свет, и оставило м' сама:
(Туга и опомена, стр. 322)

Ти ноћи блиске сјајна тавнино,
На земљу краснос(т) твоја доћи ка(д) ће?
(Туга и опомена, стр. 324)

Тавнина дође, одо драге кући,
И моје срце тело ми је пући. (Туга и опомена, стр. 324)

Тавнина заче бегат од изода,
У мрачне две се точке он сабија,
(Туга и опомена, стр. 326)

Тавнина јоште затим од заода
Заче се вити кано како змија, (Туга и опомена, стр. 326)

Па од сјајни тад чудеса
Вргнути је сред тавнине — (III песма, стр. 432)

в) Глаголи:

Присуство ове морфолошке категорије илустровано је употребом глагола *(по)тавнити* који је еквивалентан глаголу *(по)црнити* = постати црн.

Глава клону, лице потавнило,
Боловање око ми попило, (Кад млидија умрети, стр. 252)

Чисто злато све је било,
Ал' је брзо потавнило. (Освета, стр. 490)

Тавне, тавне бели двори,
Трава ниче на прозори, (Освета, стр. 511–512)

Нешто су ми потавнеле,
Кô да с' у јад неки деле, (Урош, стр. 518)

Давно т' звезда потавнела,
Ајд' са света, ајде, дела. (Урош, стр. 524)

г) Прилози:

Тавна боја показује велику распрострањеност и морфолошку разноликост, те је биљежимо и у категорији прилога. У свим примјерима прилог се јавља у функцији предикатива, а посљедњи дистих примјер је компарације прилога (*тавније*).

Све тавније и све тише,
Све умукло и поспало, (III песма, стр. 437)

3. 2. 2. Врана боја

Врана боја (12) је номинација црне боје и код Радичевића је биљежимо у двјема морфолошким категоријама, придјевима и именицама.

а) Придјеви:

Придјев *вран* спада у групу назива за боју длаке и перја (Поповић, 1991, стр. 119). Фреквентност код Радичевића му није висока, те је забиљежен само у синтагмама *косе вране* (4) и *врани коњ* (1). И овдје примјећујемо позитивно

семантичко обиљежје придјева *вран* јер *врана коса* и *врани коњ* имају значење 'лијеп/-а'. Осим овога, код синтагме *вран коњ* можемо говорити о секундарној реализацији, која је производ културно-историјских и психолошких прилика те добијамо још једну семантичку реализацију – *вран коњ* је симбол јунаштва, херојства и друштвеног престижа.

Беле њему косе вране,
Бразде њему глатко лице. (Ране, стр. 50)

Што је она умиљата била:
Коса врана сада се милота (Туга и опомена, стр. 328)

„Да то је она, ја се не варам!
О како лепо врана коса лети! (Одломак, стр. 552)

Сад она гура натраг врану косу,
Њен образ блед — то чини ваљда месец
(Одломак, стр. 553)

Који врана, који мрка,
Ал' пред свима један јури, (Девојка драгом, стр. 229)

б) Именице:

Изведенице *вранац*, *вранчић*, *гавран* (7) су примјери у којима су придјеви мотивне ријечи, што не чуди будући да су придјеви основа хроматске лексике. Вранац и вранчић су коњи вране длаке. Гавран је прасловенска ријеч и означава познату црну птицу. Према Рјечнику ЈАЗУ као да је сложено од нејасне основе *га-* и *вран*.

Да л' ми очи добро виде,
Да л' то вранац његов иде, (Јади изненада, стр. 55)

Иде Стојан и води вранчића,
За њим ступа љуба вереница. (Гојко, стр. 171)

Већ — та глени љубе несретнице,
Она скочи вранцу за вођице: (Гојко, стр. 173)

Гле Стојана, гледни сивог тића,
Он удари претилог вранчића, (Гојко, стр. 173)

Кад дохвати вранца за вођице,
Како ли је тиште немилице. (Гојко, стр. 174)

Моје тело дивна рана
За орлића и гаврана, (Урош, стр. 525)

Већ гавране виде гладне
Савр главе своје јадне, (Урош, стр. 528)

Још један примјер енантосемије је управо придјев *вран* јер је врани коњ лијеп и драгоцјен, док је гавран, птица злослутница, која нам наговјештава нечију смрт.

3. 2. 3. Мрка боја

Као варијанта/нијанса *црне боје* у поезији Бранка Радичевића јавља се и колористичка варијанта *мрк*, која има „дескриптивно значење туробног расположења, зловоље која се изражава намргођеним изразом лица“ (Лазаревић, 2013, стр. 37). Истражујући присуство ове боје, евидентирали смо је у трима морфолошким категоријама, придјевима, глаголима и прилозима.

а) Придјеви:

Придјев *мрк* (4) јавља се у именичким синтагмама са различитим именицама, *мрка наусница*, *мрки вујо*, *мрки коњ*, те *мрко око*. Сви примјери илуструју опште значење тамније боје, загасите и мрачне, осим примјера *мрки вујо* који представља метафору за хајдука (Станић, 2015, стр. 141). Такође, и *мрки коњ* праћен придјевом *врани*, је примјер секундарне реализације, која је производ културно-историјских и психолошких прилика те добијамо још једну семантичку реализацију – *мрки коњ* метафора за јунаштво и херојство.

Године су нагариле
Мрком дете наусницом, (Ране, стр. 48–49)

Ој Чупићу, љута гујо,
Ој Ћурчијо, мрки вујо. (Ђачки растанак, стр. 90)

Сваки свога коња жури,
Који врана, који мрка, (Девојка драгом, стр. 229)

Око твоје црно, мрко —
За тобоме, душо, црко. (Радост и жалост, стр. 277)

б) Именице:

Морфолошку категорију именица у вези са мрком бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

в) Глаголи:

Када је ријеч о глаголима, у нашем истраживаном корпусу пронашли смо два изведена глагола (*смркнути се* = смрачити се и *омркнути* = дочекати мрак/ноћ) који у основи имају придјев *мрк*.

Ал' кад ми се веће смрћи мора,
Нек се смркне измеђ ови гора, (Ђачки растанак, стр. 86)

„С књигом свани, с књигом и омркни,
Седи, бубај, па на књици цркни!“ (Пут, стр. 147)

Прах, олово и пушке и ноже,
Па кад смркне, помози нам, Боже!“
(Хајдуков гроб, стр. 205)

г) Прилози:

Када је ријеч о овој морфолошкој категорији, *мрко* се јавља четири пута и то уз глагол гледати, па бисмо синтагму *мрко гледати* могли тумачити страшно, намргођено, пријекорно гледати.

Гле град турски — мрко л' кроза тмину
На србињску гледа покрајину, (Гојко, стр. 187)

Мрко гледа, али залуд му је,
Лоше су му за каменом гује. (Гојко, стр. 187)

Преко крша, преко провалија,
Оде гледат мрко унапријед, (Хајдуков гроб, стр. 205)

Тако зборе, пушке потпрашују,
И на Турке мрко погледују. (Хајдуков гроб, стр. 216)

3. 2. 4. Гарава (чађава) боја

Оно што је јако интересно, а у вези је са црном бојом, је чињеница да у поезији Бранка Радичевића проналазимо *гараву/чађаву боју* као варијанту *црне боје* и да се та боја не јавља у морфолошкој категорији придјева, иако они представљају

основу хроматске лексике. Гар(евина) је дефинисана као "црне, недогореле честице од горења које се у виду прашине дижу са димом или остају на самом гориву, чађ" (РМС, стр. 157). Евидентирамо је у категорији именица (3) и примјером изведеног глагола *нагарити*.

а) Придјеви:

Морфолошку категорију придјева у вези са мрком бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

б) Именице:

Поред простих ријечи *гар* и *чађ*, у исто вријеме синонима, примјећујемо и једну изведеницу – *гаротина*.

Пламен сине, пепô скрије жар,
Па за мало пепô је само и гар.
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 258)

Што је чађи више је нег доста,
Ако кућа и јесте нам проста.
(Ето нешто крај бела Будима, стр. 305)

Свуд попала гаротина,
Огањ гори баш на среди, (Кајгана, стр. 275)

в) Глаголи:

Ову морфолошку категорију илуструјемо само једним примјером – глаголом *нагарити* = *учинити гаравим, црним*.

Године су нагариле
Мрком дете наусницом, (Ране, стр. 48)

Лексичко-семантичка категорија *црне боје* (123) садржи шест назива: *црн*, *чаран*, *таван*, *вран*, *мрк*, *гарав/чађав*. Дакле, црна боја има широку примјену код Бранка Радичевића, како због броја номинацијских јединица тако због квантитета примјера, али и разуђености морфолошких категорија. Забиљежили смо највећи број примјера *црне/чарне боје*, потом *тавне*, *мрке*, *вране* и на крају *гараве/чађаве боје*. Као што смо и претпоставили, највећи број хроматских лексичких јединица

реализован је у морфолошкој категорији придјева и то у склопу именичких синтагми.

Именичка синтагма са највећим бројем илустрованих реализација је *тавна ноћ* (12), потом *црна боја* у хроматским топонимима (11) – *Црна Гора*, *Црно море*, те изведенице *Црногорац*, *црногорски* итд., затим *црна/чарна гора* (10), *тавна земља/рака/гроб* (9), *црна/чарна ноћ* (7), *црна/чарна земља* (7), *црне/чарне очи* (6), *вране косе* (4), *црн калуђер* (3), *чарна коса* (2) и *вран коњ* (1).

Црна боја одражава универзално поимање тамног дијела дана (ноћ), па је управо *тавна ноћ* најфреквентнија синтагма (12), а забиљежили смо и присуство њеног пандана *црна/чарна ноћ* (7). Управо придјев *црн* поред свог основног значења „мрачан, таман, без светлости“ (Кример-Габоровић, 2011, стр. 230) изражава и денотативно у зависности од именице уз коју стоји. Основно значење *црне ноћи* налазимо у Радичевићевим првим, полетним и ведрином обојеним пјесмама, док нпр. у *Ђачком растанку црна ноћ* поприма значење кобне, злослутне ноћи у којој се пјесник опрашта са вољеним Сремским Карловцима. Осим што има колористичко обиљежје црне боје, придјев чаран има „метафоричкуекстензију 'зачаран', која је добијена семантичком премодификацијом унутрашње форме прасловенског придева *šьpn̥ посредством народне етимологије. Овај придев везује уз себе именице које носе карактер мистичности и злокобности, а то су урокљиве очи, врлетна гора итд.“ (Станић, 2015, стр. 74).

У хроматској лексици ексцерпираној из поезије Бранка Радичевића придјев *црн/чаран* је управо примјер лексеме која унутар своје полисемантичке структуре има два супротстављена значења. Тако нпр. синтагме *црне очи* и синонимски пандан *чарне очи* имају естетску функцију, представљају оличење љепоте са семантичким значењем „лијепе, заводничке“ и стоје наспрам генерално негативне семантичке компоненте *црне боје*.

У категорији компарације примијећен је један компаратив придјева *тавна* – *тавнија*, који се реализује два пута (Шума свуда све тавнија/Све тавнија, све страшнија).

Заступљеност морфолошке категорије именица у корпусу Бранка Радичевића илуструјемо знатно мањим бројем примјера (15). Именице које у оквиру своје семантике имају црну боју су именица женског рода *тавна*, именица мушког рода

тавило (4) = мрак, тама, потом изведенице *врацац* = „коњ вране, црне длаке“, *вранчић* = „деминутив и хопокористик од *врацац*, *гавран* = „птица сјајног, црног перја“, те синоними *гар* = *чађ* = „црне недогореле честице од горења које се у виду прашине дижу са димом или остају на самом гориву,, (РМС, 2011, стр. 158, 170, 175).

Када је ријеч о морфолошкој категорији глагола (12), поезија Бранка Радичевића понудила нам је хроматске глаголе *зацрнити* = постати црн, фразу *црнити образ* у значењу осрамотити се, обешчастити се, *(по)тавити* који је еквивалентан глаголу *(по)црнити* = постати црн, *смркнути се* = смрачити се и *омркнути* = дочекати мрак/ноћ. Израз *црнити образ* и глагол *смркнути* су продуктивни у фразеологији и имају проширен домет употребе, што потврђује пословица која се усталила у народу „Док једном не смркне, другом не сване“ која се користи у ситуацијама кад неко извлачи корист из туђе несреће.

Прилози као морфолошка категорија су у нашем корпусу заступљени само са 14 употреба. Евидентирали смо прилоге *црно* (3), *тавно* (6) и *мрко* (4). Забиљежили смо и један примјер компарације прилога *тавно*, *тавније* (Све тавније и све тише,..).

3. 3. Црвена боја

У нашем истраживачком корпусу евидентирали смо пет номинација црвене боје: *црвен*, *румен*, *рујан*, *руд* и *рус* и можемо рећи да се црвена боја по заступљености налази иза бијеле и црне. Придјев *црвен* потиче од прасловенског придјева **сѣгѣмъ* „црвен“ (Скок, 1971, стр. 275–276). „Црвена боја, као централна боја колористичког спектра и боја са широким дијапазоном метафоричких екстензија, има 73 различита назива који означавају њен прототипичан тон и нијансе између јарконаранцасте и браон боје“ (Станић, 2015, стр. 11). Кад је ријеч о морфолошкој разуђености, присутни су примјери придјева (6), глагола и прилога.

а) Придјеви:

Највећи број примјера употребе црвене боје је у овој морфолошкој категорији. *Црвено небо* је синтагма коју Радичевић користи да у свом романтичарском маниру дочара природну појаву, тј. излазак или залазак Сунца. Ову појаву пореди са тамноцрвеном бојом крви, што видимо у сљедећим примјерима.

Ти већ зађе, небо је црвено,
Као да је крвљу обливено, (Ђачки растанак, стр. 79)

Сунце сакри лице своје,
Ка крв небо црвено је, (Урош, стр. 516)

И остали примјери црвене боје су употрејебљени у свом денотативном значењу, осим примјера *црвено Косово* и *црвен* (од турачке крви) гдје се наглашава смрт, несрећа, даје слика Косова и човјека натољеног крвљу. Посљедњи дистих је примјер употребе црвене боје уз именицу вино, такође у значењу тамноцрвене нијансе.

Ао сунце, као небо ово
Тако беше црвено Косово, (Ђачки растанак, стр. 79)

Ја од чете бејох понајпрви,
А вас црвен од турачке крви, (Гојко, стр. 162)

Црвен си тада био горе
Нег' неба оно рујно море.
(Успомене старог Јанка, стр. 300)

Црвена вина ту на столу боца,
Пред сваким стоји чаша напуњена. ((Одломак), стр. 549)

б) Именице:

Када је ријеч о црвеној боји, морфолошку категорију именица нисмо пронашли у поезији Бранка Радичевића.

в) Глаголи:

Морфолошка категорија глагола илуструје се само једним примјером, свршеним, прелазним глаголом *поцрвенити* = учинити црвеним.

Ето једном: поцрвене трава,
Оставише пет хиљада глава, (Гојко, стр. 181)

г) Прилози:

Потврду присуства прилога у хроматској лексици која се односи на црвену боју проналазимо у једном примјеру и то у компаративу прилога – *црвеније*.

Ма де с' она гора вије,
Још је пуно црвеније. (Урош, стр. 516)

3. 3. 1. Румена боја

У поезији Бранка Радичевића налазимо варијанту *црвене боје* – *румен* присутну у трима морфолошким категоријама. „Придев *румен* је словенски и прасловенски придев настао додавањем суфикса *-mēnъ* (*-*men*) на корен *rud-* (**roudh-*)“ (Skok, 1973, стр. 171). Наравно, највећи број примјера употребе румене боје поткријељен је придјевима као основном хроматске лексике.

а) Придјеви:

Придјев *румен* у свом денотативном значењу се употребљава уз дијелове тијела, тј. лице, образе и усне. Румено лице је често у корелацији са бијелом пути, о чему смо писали у бијелој боји (стр. 19). Бијела пут и румено лице представљају естетске стереотипе, а уједно су и носиоци значења „здравог, свјежег, једрог и лијепог лица“. *Румена дика* је синоним за *румену драгу*, те смо и тај примјер овдје сврстали.

Ти јој лице бело
Виде и румено, (Путник и тица, стр. 10)

Лица бела па мало румена,
Сукња борна дивно придевена, (Ђачки растанак, стр. 84)

Белолика,
Како винце руменика, (Ђачки растанак, стр. 94)

Тако ти је румена и бела,
Ко је виде, срце му понела. (Гојко, стр. 182)

По лабудни пловити рамени,
Румене усне, образе румене, (Стојан, стр. 330)

Румену дику јоште усничица,
Очију виде неизмерне красе, (Туга и опомена, стр. 317)

Осим уз дијелове тијела румена боја се јавља и у лексичко-семантичкој групи која подразумева природне појаве.

Та све оним златним облацима,
Све златнима и све руменима, (Пут, стр. 127)

Дивним труњем, златним облацима,
Све златнима и све руменима. (? , стр. 66)

Кроз облак ме злаћани погони,
Кроз злаћани и румени они, (? , стр. 66)

Ал' из свога руменога крила
Бела данка јоште не пустила, (? , стр. 68)

Јутрос рано пре румене зоре
Гојко беле оставио дворе. (Гојко, стр. 156)

Једно јутро пред зору румену
Нађоше је хладну и студену, (Гојко, стр. 200)

У истоку се зора већ развила,
Из њенога руменога крила, (Сонети, стр. 232)

Последњи примјер употребе *румене боје* евидентиран је уз пиће, у именичкој синтагми *румено пиво*.

Ал' се врти крај огња пециво,
Ал' се спрема то румено пиво. (Гојко, стр. 164)

б) Именице:

Потврду постојања ове морфолошке категорије налазимо само једном и то употребом именице средњег рода – *руменило*.

Биће зора, гле то вече,
Кô његово руменило, (Утопљеница, стр. 481)

в) Глаголи:

Код Радичевића срећемо један глагол *зарумени* се са значењем зацрвенити се, који се јавља три пута.

Ох када се зарумене,
Кад полете оно к мене (Слатка мисли!, стр. 52–53)

Зора зори, та зора бијела,
Би бијела па се зарумени, (Хајдуков гроб, стр. 203)

Па на лево око даде,
И малко се зарумене, (Утопљеница, стр. 469)

г) Прилози

Морфолошку категорију прилога у вези са руменом бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

3. 3. 2. Рујан

У поезији Бранка Радичевића присуство ове номенклатуре илуструје се сљедећим примјерима који припадају само морфолошкој категорији придјева. „Придев *рујан* у значењу 'жућкастоцрвен, риђаст, руменкаст' (РМС) налази се још у бугарском, словеначком и чешком језику и нема опште прихваћену етимологију“ (Skok, 1973, стр. 168).

Све колористичке датости употребљене су као колористички квалификативни атрибути у именичким синтагмама.

а) Придјеви:

Присуство ове морфолошке категорије потврђено је малим бројем примјера, укупно девет. Придјев *рујан* се јавља у сљедећим стиховима:

Вина рујна и пребела леба,
И остала што гр'оцу треба, (Пут, стр. 142)

Код Рајка су обојица били,
Частили се, рујно винце пили, (Гојко, стр. 166)

Свакојако жив и здрав ми био,
И кад имâ, рујно винце пио! (Гојко, стр. 201)

Туђин рујно винце пије,
Беле овце туђин коље, (Утопљеница, стр. 486)

Ваљда оно рујно ладно пиво,
Те ме отац не спазио свети. (Пут, стр. 143)

Камен пусти камен је нагнао,
За облаке рујне се ватао, (? , стр. 59)

Ди први пут смо видели се ми,
Из твога лица зрака рујни[х], снеж(н)и
(Туга и опомена, стр. 308)

Црвен си тада био горе
Нег' неба оно рујно море.
(Успомене старог јунака, стр. 300)

У истоку се диза рујно море:
То чинило је крас од младе зоре.
(Туга и опомена, стр. 327)

Као што видимо, придјев *рујан* се пет пута појављује уз лексичко-семантичку категорију пића, у именичкој синтагми *рујно вино*, која алтернира са *црвеним вином*, и у синтагму *рујно пиво*. За формулу *рујно вино* можемо рећи да има миметичку улогу и представља тамноцрвену боју. *Рујну боју* Радичевић је спајао и са лексичко-семантичком групом природних појава: облацима, зрацима, морем.

3. 3. 3. Рус

Још једна номинација *црвене боје* присутна у романтичарској поезији Бранка Радичевића је придјев *рус*. *Рус* је балтословенски, свеславенски и прасловенски придев настао од истог индоевропског корена као и *руд*, *roudʰ- раширеног помоћу форманта s: *roudʰ- + so (Skok, 1973, стр. 173). Овај придјев *рус* се, као и претходни употребљава уз денотате који означавају длаку.

а) Придјеви:

Примјере придјева *рус* налазимо два пута у именичкој синтагми *русе косе* = жутоцрвена, риђа коса. Придјев *рус* у овом случају добија и метафоричко значење „лијепа“.

Ено шеће бледа, јадна,
Разасула русу косу, (Утопљеница, стр. 467)

Нити лије грозне сузе,
Нити косе русе кида (Утопљеница, стр. 484)

б) Именице:

Када је ријеч о именицама, присутна је једна именица *Русто*, која се јавља три пута. Претпостављамо да је ријеч о властитој именици а упориште за овакав став изводимо аналогijом са записаним, забиљеженим личним именима попут Русивоје, Русадин, Русимир које налазимо у *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић. Наведена имена су изведена од коријена *рус-*.

Гледну Руста, десно крило своје,
Русто гледну на спахије своје: (Гојко, стр. 179)

Русто паде — кликну Србадија,
А уздахну листом Турадија (Гојко, стр. 180)

3. 3. 4. Руд

Придјев *руд* се, попут придјева *рус*, искључиво употребљава „уз денотате који означавају длаку [...]и тада они значе 'риђ, риђокос', а нијанса боје који овај придев означава је црвенкастожута“ (Станић, 2015, стр. 63). *Руд* је придјев балтословенског, свесловенског и прасловенског поријекла изведен од балтословенски индоевропског коријена **reudh-*, у превоју перфектума **roudh-*. „Самогласник и настао је од индоевропског двогласа *ou*, како се види из литванског *gaĩdas* 'црвен (коњ)' и поименичено литванског *gaudà* 'црвена боја'“ (Skok, 1973, стр. 165).

Поезија Бранка Радичевића понудила нам је само два примјера употребе придјева *руд*, односно изведеног несвршеног глагола *рудети*, (јек.) *рудјети* у ком је придјев мотивна ријеч.

а) Придјеви:

Морфолошку категорију придјева у вези са рудом бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

б) Именице:

Морфолошку категорију придјева у вези са мрком бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

в) Глаголи:

Пјеснички језик Бранка Радичевића дао нам је примјер једног несвршеног изведеног глагола *рудјети*, чија је мотивна ријеч придјев *руд*.

Рибица му веће руди,
Готова је скоро. (Циц!, стр. 15)

Руди риба — јоште мало —
Сад му је печена, (Циц!, стр. 15–16)

Закључујемо да се издвојени глаголи *рудјети* употребљавају са значењем 'постати румен, црвен', а пошто се глагол у оба случаја односи на именицу риба, том значењу ћемо додати „постати печена“.

Придјев са значењем *црвене боје* се, у свим граматичким облицима, у поезији Бранка Радичевића јавља укупно 36 пута. Лексичко-семантичка категорија *црвене боје* садржи пет назива: *црвена, румена, рус, рујан и руд*. Дакле, можемо закључити да *црвена боја* има велики број номинацијских јединица, да се јавља у четири морфолошке категорије, те да њена употреба има широку употребу, што ову боју ставља одмах послје бијеле и црне боје у нашем раду. *Румена боја* присутна је са највећим бројем примјера (18), потом *рујна* (9), *црвена* (8), *руса* (5), и на крају *руд* (2). Од укупног броја хроматских лексичких јединица, чак 25 примјера се јавља у морфолошкој категорији придјева и то као дио именичких синтагми.

Највећи број именичких синтагми реализоване су уз *румену боју*, те тако биљежимо употребу ове боје уз лексичко-семантичке групе које означавају дијелове тијела (*румено лице, румени образи, румене усне*) а потом и уз групу која означава природне појаве (*румени облаци, румене зоре*), *црвено небо, рујно вино, русе косе* итд.

Придјев *румен* има позитиван семантички потенцијал што нам доказују изрази *румено лице, румене усне, румени образи*, који се неријетко вежу за бијелу пут дајући тако значење „здравог, свјежег, једрог и лијепог лица“.

Црвена боја је средишња боја колористичког спектра која подразумијева нијансе од јарконаранцасте до браон боје. Најчешћа употреба црвене боје је са њеним дескриптивним (основним) значењем 'боје крви', тамноцрвене боје, и такво значење налазимо у комбинацији са именицама човјек, Косовом и вино.

Присутност морфолошке категорије именица у корпусу Бранка Радичевића илуструјемо знатно мањим бројем примјера (4). Именице које у оквиру своје семантике имају црвену боју су именица женског рода *руменило* (1), те властита именица мушког рода *Русто* (3).

Глаголи који својом основом означавају *црвену боју* развили су своју продуктивност са придјевом *црвен, руд и румен* у овим семантичким варијацијама:

- *поцрвенити* = учинити црвеним;
- *рудјети* = постати румен, црвен;
- *заруменити се* = зацрвенити се.

Потврду присуства прилога у хроматској лексици која се односи на црвену боју проналазимо само у једном примјеру и то у компаративу прилога – *црвеније*.

3. 4. Жута и златна боја

3. 4. 1. Жута боја

Узимајући у обзир чињеницу да жута и златна боја изражавају исто својство, својство жуте боје, одлучили смо да их посматрамо у пару. Морамо нагласити да између ове двије боје постоји једна разлика, а она се огледа у компоненти сјаја. „*Жута боја* носи у себи компоненту са сјајем и без њега, а *златна боја* обавезно носи компоненту сјаја” (Станић, 2015, стр. 75). Ради боље прегледности ћемо најприје издвојити примјере који илуструју присуство жуте (9), а потом златне боје (21). Према Д. Станић жута боја у нашем фолклору обухвата шири спектар нијанси. „С обзиром на то да је настанак калка *наранџаст*, у односу на романизам *оранж*, новијег постанка у поређењу са постанком *жуте боје*, која је доста старија и која се етимолошки везује за варијанту индоевропског корена *ghel-, *ghol-, природан је опсег жуте боје која обухвата у фолклору *жуту*, *златну*, *наранџасту* и *црвенкасту боју*” (Станић, 2015, стр. 75).

а) Придјеви:

Када је ријеч о придјевима, пронашли смо свега седам примјера: *жути дукати* (2), *жуто лииће* (2), *жут брат* (1), *наранџе жуте* (1) и *жути клас* (1).

Гледа царе ове ране љуте,
Па дукате повadio жуте, (Ћачки растанак, стр. 88)

Дохватају те дукате жуте,
Њима пуне све ћемере редом. (Хајдуков гроб, стр. 212)

Лисје жути веће по дрвећу,
Лисје жуто доле веће пада,
(Кад млидија умрети, стр. 252)

Лишће жуто ветар ми раздуво,
Шта ће јоште овде дрво суво?
(Радост и жалост), стр. 282)

Кад последњи растасмо се пут,
Један брат кâ други болан и жут;
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 261)

О гујама под каменом љутим,
О смоквама, и наранџам' жутим;
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 262)

Земљедела(ц) беспослен није сео,
Под српом пада класа жути шар;
(Туга и опомена, стр. 320)

б) Именице:

Морфолошку категорију именица у вези са жутом бојом нисмо пронашли у нашем истраживачком корпусу.

в) Глаголи:

Морфолошка категорија глагола биљежи свега двије потврде *жуће боје*, невршени непрелазни глагол *жутети*, *жутјети* (јек.) у значењу 'постајати жут, добијати жуту боју'.

Оде лето и омара,
Лишће жути, пада магла, (Драги, стр. 35)

Лисје жути веће по дрвећу,
Лисје жуто доле веће пада (Кад млидија умрети, стр. 252)

Жута боја испољава своје миметичко својство што се огледа у честој употреби ове боје у номинацијском значењу 'боје воска, лимуна, жуманцета, сламе' (РСАНУ). Именичка синтагма *жути дукат* је примјер читавања компоненте сјаја, мада може имати и градивно метонимијско значење 'направљен од жутог материјала, злата, бити златан'. Међутим, *жута боја* нам даје и примјер негативног семантичког потенцијала када се јавља уз лексичко-семантичку категорију човјека (Кад последњи растасмо се пут/Један брат кâ други болан и жут) у смислу боје лица. Лице често за себе везује различите колористичке компоненте. Писали смо о позитивном потенцијалу кад је праћено бијелом (стр. 18–19) или руменом бојом (стр. 50), али када лице за себе веже тавну и жуту боју, онда је носилац негативног квалитета, 'блиједо лице (од болести), исцрпљено, изморено лице'.

Да жута боја обухвата и наранџасту боју, доказује нам примјер употребе именичке синтагме *наранџе жуће* (О гујама под каменом љутим/О смоквама, и наранџам' жутим).

3. 4. 2. Златна боја

Оно што је специфично за *златну боје* јесте њена биполарна семантичка структура, једна је номинативна колористична са значењем 'боје злата' а друга градивна у значењу 'направљен од злата'. У поезији Бранка Радичевића срећемо углавном колористична значења златне боје.

а) Придјеви:

Када је ријеч о овој морфолошкој категорији, придјев *златан* се јавља у овом облику у именичким синтагмама и у деминутиву (хипокористику) *злаћани*.

Тио вече као јуче исто,
Облак златан, небо стоји чисто, (? , стр. 69)

Кроз облак ме злаћани погони,
Кроз злаћани и румени они, (? , стр. 66)

Дивним труњем, златним облацима,
Све златнима и све руменима. (? , стр. 66)

Та све оним златним облацима,
Све златнима и све руменима, (Пут, стр. 127)

Кратко је доба, ето иде вече,
Злаћано сунашце већ западу тече,
(Ђачки растанак, стр. 76)

Злаћано сунашце гле већ плану,
Бели данак земљици ограну — (Сонети, стр. 233)

Сунце сјаје са небеса златно,
Моме шећу па ми беле платно,
(Ђачки растанак, стр. 84–85)

Па се зави у копрену златну,
И утече са неба ведрога. (Хајдуков гроб, стр. 203)

Злаћано јутро одонуда лази,
Красоте своје нимало не штеди;
(Туга и опомена, стр. 307)

Па ту беле платно —
Остало им златно! (Сретан пастир, стр. 30)

И зорица забијеље дивно,
Па се маша у злаћана њедра (Хајдуков гроб, стр. 214)

Тако даље сјајном стазом пођо,
И до златни[х] врата веће дођо, (? , стр. 67)

Дваест друга, дваест златних пера,
Сваком вјера тврђа од камена, (Хајдуков гроб, стр. 203)

Ал' му вели златна сека
Да он иде сам у дворе, (I песма, стр. 380)

Са се дере златне ките,
У образ и баца злоћи: (III песма, стр. 416)

Живота мога да обасја дане,
Плетући златне у њи своје венце, ((Одломак), стр. 549)

б) Именице:

Ова морфолошка категорија илустрована је само једним примјером – именицом женског рода множине *злаћенице*, која се највјероватније односи на златне сунчеве зраке.

Па како дивно стајала је слика,
Кад ружа доби затим злаћенице!
(Туга и опомена, стр. 328)

Жута и златна боја се у поезији Бранка Радичевића јављају 28 пута, од тога 25 пута у морфолошкој категорији придјева у склопу именичких синтагми, два пута као глаголи и једном као именица. Оно што можемо закључити јесте да је *златна боја* дупло фреквентнија од *жуте боје*, што нас не чуди с обзиром на то да наш пјесник припада периоду романтизма, који је тежио хиперболичном уљепшавању ствари и догађаја.

Употреба жуте и златне боје је јако сродна с обзиром на то да се јављају у истим лексичко-семантичким категоријама, као што су: дијелови дана (*златно јутро*), природне појаве (*златни облак, злаћано сунатице, жуто лишиће*), биљке (*златни вијенци, жути клас, наранџе жуте*).

На почетку смо истакли битну дистинкцију међу двјема бојама, а она се огледа у садржају компоненте сјаја. *Жута боја* може и не мора да читава компоненту сјаја, и такав примјер смо пронашли и код Радичевића. Док нпр. именичка синтагма *жути дукат* читава компоненту сјаја, поред градивног метонимијског значења, *жуто лице* то не чини. Одсуство сјаја биљежимо и у јединим примјерима морфолошке категорије глагола изведеног од придјева жут,

несвршени непрелазни глагол *жутјети* у значењу 'постајати жут, добијати жуту боју, губити сјај'.

Поменули смо и биполарну структуру златне боје, па смо и потврду за то нашли у стиховима Бранка Радичевића. Највећи број употребе златне боје је у колористичној структури, али смо издвојили синтагму *златно платно*, која може да означава носиоца како колористичне тако и градивне структуре, дајући семантичку интерпретацију 'извезен златним нитима, концем'.

У хроматској лексици експерпираној из корпуса Бранка Радичевића пронашли смо само једну именицу изведену од придјева *злаћенице*, која се нјавјероватније односи на златне сунчеве зраке.

Прилоге као морфолошку категорију у истраживаној грађи нисмо пронашли.

3. 5. Зелена боја

За разлику од досад анализираних боја, потврде зелене боје су знатно оскудније и присутне су у двјема морфолошким категоријама: придјев и именица. *Зелен* је свесловенски и прасловенски придев изведен од прасловенског корена *zel-'viridis' и суфикса -en. Сугласник *z* је настао од индоевропског палатала *gh* у корену *ghel-, који у вишем превоју перфектума *о* прелази у *злато* (Skok P. 1973: 649). У Печнику МС зелена боја представља: 1) боју лишћа, траве; 2) онога који ствара утисак зелене боје, сивкаст: - длака, - коњ; 3) онога који није сазрео, млад, фиг. неискусан младић; 4) онај који је обучен у зелени дрес; 5) онај који припада покрету за очување животне средине. Употреба зелене боје у поезији Бранка Радичевића поред колористично-атрибутивне функције има и дубљу метафоричку интерпретацију.

а) Придјеви:

Највише примјера употребе *зелене боје* имамо управо у морфолошкој категорији придјева, који представљају базу хроматске лексике. Придјев *зелен* се јавља у именичким синтагмама, те биљежимо сљедеће изразе: *зелена трава* (8), *зелена гора* (3), *зелено лишће* (2), *зелени жбун* (1), *зелено брдо* (1) и *зелена дјевојка* (1).

О да чудна ваљушкања
По зеленој трави, (Враголије, стр. 28)

Зелена је трава,
Мома на њој спава, (Клетва, стр. 57)

Како стиже, одма силно плану,
Па травицу зелену преплану, (?, стр. 65)

Турчин пада у зелену траву,
Љуба к њему па му скида главу, (Пут, стр. 113)

Полаже га на зелену траву,
Белу руку меће му под главу, (Гојко, стр. 198)

Један итац вешто, те у главу,
Крвца лопну у зелену траву;
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 255)

Још сабље звече, још траје пуцњава,
Зелена трава сва је већ крвава; (Стојан, стр. 363)

Те лати пушку, сасу је у главу,
И крај њи паде у зелену траву. (Стојан, стр. 366)

Узјахали мамене коњице,
Хватили се зелене горице. (Гојко, стр. 166)

И цела се веће војска крену —
Већ стигоше у гору зелену, (Гојко, стр. 177)

Поред града прошли странпутице,
Хватили се зелене горице, (Гојко, стр. 191)

Лисје жуто доле веће пада,
Зелено га више ја никада (Кад млидија умрети, стр. 252)

Зелено лишће јесен је однела,
И голи диза к небу дрво прут. (Туга и опомена, стр. 321)

Кито строма, и зелени[х] жбуна,
Обарајте лисне гране ваше, (Сонети, стр. 234)

Стоји брдо до неба високо
До вр вршка красно и зелено, (Пут, стр. 127)

Тако млада, а тако зелена,
Зашто копљем по сред срца жива
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 258)

б) Именице:

Ова врста ријечи изведена од придјева *зелен* јавља се укупно три пута са именицама *зелен* (ж.р.) и *зеленило* (с.р.).

Обојица дивно помирили,
Латисмо се горе и зелени, (Ђачки растанак, стр. 101)

Ко на зелен једном свиче,
Никада је не одвиче. (III песма, стр. 436)

Зеленило ти око свуда гледи,
Злаћано јутро одонуда лази, (Туга и опомена, стр. 307)

Зелена боја се у поезији Бранка Радичевића најчешће јавља као боја вегетације. *Зелена трава* је најчешћа синтагма у корпусу нашег романтичара када је у питању ова боја. Ова формула „сама по себи изражава номинационо, а самим тим и миметичко значење ове боје, јер је трава прототипична за зелену боју“ (Станић, 2015, стр. 55).

Зелена трава нам је интересантан израз због чињенице да *зелена боја* у овом синтагми показује богат семантички потенцијал, чак контрастан. Први примјери *зелене траве* показују позитиван садржај *зелене боје* јер зелена осим естетске улоге има и значење природе, простора у ком се размјењују њежности, погледи, дешавају тајни сусрети и сл. Наспрам овог позитивног семантичког потенцијала стоји формулативни исказ „пасти/положити на *зелену траву*“, у значењу умријети, изгубити живот, чак подразумијева и обред сахрањивања.

Сличан примјер носиоца двополарног семантичког обиљежја је и синтагма *зелена гора*. Када је *зелена боја* праћена деминутивним или хипокористичним обликом горица, тада представља симбол вегетације, бујања природе. *Зелена гора*, са друге стране, може изражавати кобно, смртоносно мјесто. Гора представља простор сурове природе и у митској свијести простор обиљежен туђом припадношћу. То је простор 'хтонског, непријатељског, угрожавајућег' (Карановић, 1994, стр. 66).

Забилежили смо и примјере којима је семантички потенцијал испражњен, па зелена, боја природе, представља једноставно симбол вегетације и има дескриптивну функцију. Такве синтагме су *зелено лииће*, *зелено брдо* и *зелени жбун*.

Зелена боја се у једном примјеру везује за дјевојку, гдје је ова боја у метафоричком смислу репрезент незрелости и младости.

Заступљеност морфолошке категорије именица у корпусу Бранка Радичевића илуструјемо изузетно малим бројем примјера (3). Именице које у оквиру своје семантике имају зелену боју су именица женског рода *зелен* и њен синоним именица средњег рода *зеленило* = зелено растиње, трава, лишће.

Када су у питању морфолошке категорије глагола и прилога у вези са зеленом бојом, такве примјере нисмо пронашли у писаној ријечи Бранка Радичевића.

3. 6. Плава боја

Иако лексичко-семантичка категорија плаве боје садржи велики број назива: *плаветан, сињ, модар* (Бабић, 2017, стр. 7), *мави и мор* (Станић, 2015, стр. 87), у нашем истраживачком корпусу пронашли смо само лексему *плав* и *сињ*. Ова боја је, како смо већ навели, била погодна тло за истраживање Милке Ивић. Српски назив *плав* потиче од „прасл. **rolvъ*, које је означавало сасвим бледе, неизразите хроматске датости у распону од беличасто жуте до плавичастобеличасте, односно беличасто сивкасте нијансе” (Ивић, 1995, стр. 71), односно „означавало је светлу боју вегетације, сламе (нпр. плаве њиве), а што се људи тиче, нездраво бледило коже” (Ивић, 1995, стр. 72–73). Затим, на јужнословенском подручју означавало је ‘светлу косу жућкасте нијансе’ (Ивић, 1995, стр. 73–74). Називи *плав, модар, мор, мави, сињ* не одражавају иста колористичка својства. Придјев *плав* је носилац најсвјетлије нијансе, ‘који је боје ведрога неба или мора’ (РМС). Остали називи су носиоци тамније нијансе *плаве боје*: *модар* – ‘који је тамноплаве, затвореноплаве боје (обично с примесом љубичастог); уопште плав’ (РСАНУ), *мор* – ‘тамномодар, тамноплав; љубичаст’ (РСАНУ), *мави* – ‘в. мавен = плав, модар’ (РСАНУ), *сињ* – ‘а. који је боје пепела, сив; б. боје мора, између плаве и љубичасте; модар’ (РМС).

Многи језици немају посебан назив за плаву боју „него истом речју именују ‘плаво’ и ‘жуто’ или ‘плаво’ и ‘зелено’, понекад чак и све три боје заједно” (Филиповић Ковачевић, 2015, стр. 159). Потврду за присуство придјева *плав* у поезији Бранка Радичевића налазимо четири пута.

а) Придјеви:

Присуство ове морфолошке категорије илуструјемо само једним примјером у именичкој ситагми *плаво недро*.

И своје плаво њима шири недро,
Па њино прима у се тело ведро.
(Туга и опомена, стр. 319)

б) Именице:

Морфолошку категорију именица које су у вези са плавом бојом нисмо евидентирали у корпусу Бранка Радичевића.

в) Глаголи:

Кад је ријеч о глаголима, присутна су два, *плавети* и *поплавети*, ијек. *поплавјети* = постати плав. Примјећујемо да се у првом примјеру глагол плавјети употребљава са значењем колористичког својства. Глагол поплавјети је праћен јадом и страхом, који долазе из срца, те ту имамо значење поплавјети од муке.

Ал' се небо осмеива,
Ал' се река плави, (Циц!, стр. 15)

Све му срце јад поплави,
Ново драго заборави, (Два камена, стр. 296)

„Издаше нас!“ свуд заори,
Свако срце стра поплави; (III песма, стр. 418)

3. 6. 1. Сињ

Поред великог броја лексичко нијансираних варијанти *плаве боје*, поезија Бранка Радичевића понудила нам је само једну варијанту – придјев *сињ*, који води поријекло из индоевропске основе *kei-. Милка Ивић у свом дјелу *О зеленом коњу: Нови лингвистички огледи* истиче да варијанте плаве боје имају једну специфичност која се огледа у њиховој употреби уз појмове и појаве које носе извјесну мистичну злокобност, злослутност (Ivić, 1995, стр. 61–62). Управо такво значење потврђују и синтагме из нашег корпуса.

а) Придјеви:

Придјев *сињ* присутан је само у именичким синтагмама: *сињи камен*, *сиње море* и *сиња кукавица*.

Па кâ сињи камен притискао,
Своје љубе јаднице се сећа, (Гојко, стр. 174)

О камен сињи тужна, бедна, гладна,
А рана јој је земљичица ладна,
(О красна ти певања сјајна висо, стр. 236)

Нити груди као сињи камен,
Кад удариш да истераш пламен, (Пут, стр. 140)

И са мора, оне воде сиње,
Долетеше, одма попадале, (Пут, стр. 131)

Са ње кука сиња кукавица
Та старица Фатимица мајка, (Хајдуков гроб, стр. 213)

Значење злокобности, злослутности у нашем корпусу потврђују управо синтагме *сиње море* и *сиња кукавица*. У овим случајевима, „*сињ* се колористички приближава *црној боји*, а мање *плавој*, па чак и у њеној најтамнијој нијанси” (Станић, 2015, стр. 87–88). Море представља велику водену површину, пуну неизвјесности, непознаницу, и као такво оставља простора злослутним алузијама. Кукавица која представља митску птицу злослутницу праћена придјевом *сињ* постаје носилац несреће и коби.

У нашем истраживачком корпусу *плаву боју* смо потврдили укупно девет пута и то кроз присуство лексеме *плав* и *сињ*. Овај мали број примјера присутан је у трима морфолошким категоријама: номинација *плав* се јавља у морфолошкој категорији придјева и глагола (*плаво недро*, *плавети* и *поплавети*) док се примјери номинације *сињ* налазе само у морфолошкој категорији придјева (*сињи камен*, *сиње море* и *сиња кукавица*).

Када је ријеч о прилозима као морфолошкој категорији, такве примјере у вези са *плавом бојом* нисмо пронашли у поезији Бранка Радичевића.

3. 7. Остале боје

Међу осталим бојама присутним у корпусу Бранка Радичевића, са знатно мањим бројем примјера и са испражњеним семантичким потенцијалом, пронашли смо *шарену*, *сиву* и *љубичасту боју*.

Шарена боја присутна је у трима категоријама: придјевима (11), именицама (7) и глаголима (1).

а) Придјеви:

Највећи број примјера употребе ове боје припада управо придјевима, а *шарена боја* се јавља у синтагмама *шара пушка*, *шарна дуга*, *шарени шљунци*, *шарно цвијеће*, а евидентирали смо и сложеницу *лепошарна*. Придјев *шаран* се користи у свом номинативском значењу, онај који је у више боја, разнобојан, прекривен, украшен шарама'.

Ајдук кликну, шара пушка плану,
А Србији бијел дан освану. (Ајдук, стр. 22)

Стиже тамо, па се заустави,
Наслони се на ту шару пушку, (Хајдуков гроб, стр. 205)

И над орлом шарну дугу,
И славуја у том лугу, (Молитва, стр. 40)

Дохватио ону шару дугу,
И помога од самрти другу. (Гојко, стр. 163–164)

Тедо дугу да се са неба свучем,
Дугом шарном да све вас обучем,
(Кад млидија умрети, стр. 253)

По шљунцима шареним што се вије,
Малене челе зукајући јек, (Туга и опомена, стр. 307)

Већ чује жуборење извора
Што преко шљунака шарени[х] скаче.
(Одломак, стр. 551)

Ди вире око види жубореће
И лепошарно дино расте цвеће.
(Туга и опомена, стр. 313)

На тебе чека лепошарна кита,
Но знај још и То, да је истинита. (Сонети, стр. 232)

И цвеће јоште брали смо шарено,
На траву доле па смо после сели
(Туга и опомена, стр. 313)

„Гледај крило, мајко мила,
Где шарени реп! (Ране, стр. 47)

б) Именице:

Употреба ове морфолошке категорије потврђује се именицом *шар* = 'разноврсност боја, шаренило (РМС) која се јавља шест пута, те именицом *шара* = 'ликовни мотив, орнамент обично у више боја, извезен на некој тканини, у плетиву или урезан у дрвету, металу и слично' (РМС).

Лети Мехмед, а гледи га Милун,
Па дохвата ону вјерну шару, (Хајдуков гроб, стр. 218)

Турским шарам поноситим
Китим српско своје плеће: (Ајдук, стр. 21)

Шаре с' оре, горице се пуше,
Да се боље турске главе суше. (Пут, стр. 112)

Каде момци пушке мећу,
Кад у црно шаре пале, (Девојка драгом, стр. 230)

Јер кад те ј' јутра час са собом понђ,
Од тебе нема, осим цветка шар,
(Туга и опомена, стр. 311)

А преко реке подижу се горе,
А више горе гледај, какав шар! (Туга и опомена, стр. 319)

Земљедела(ц) беспослен није сео,
Под српом пада класа жути шар;
(Туга и опомена, стр. 320)

в) Глаголи:

Када је глагол у питању, евидентирали смо само један глагол, једном употријебљени, *шарати*.

И сунашце умиљато,
Зору што нам небо шара, (Молитва, стр. 40)

Сива боја у поезији Бранка Радичевића присутна је само једном врстом ријечи, придјевима. Оно што карактерише *сиву боју* јесте етимолошка и семантичка блискост придјеву *сињ*. То је свесловенски и балтословенски придев прасловенског порекла, од индоевропског корена *kei / *kie / *ki, проширен суфиксом -ио, који означава боју (Skok, 1973, стр. 246–247). Сива боја настаје мијешањем двију

крајности – *црне* и *бијеле боје*. Сфера употребе му је изузетно ограничена јер се везује скуп именица које означавају птице.

а) Придјеви:

Примјере ове морфолошке категорије пронашли смо у именичким синтагмама *сив соко* (4) и *сиви тић* (4).

Павô беше соко сиви,
Чудио се сваки живи, (Ђачки растанак, стр. 98)

Де огњани онизи синови,
Де су твоји сиви соколови? (Пут, стр. 137)

Пољуби Србље, те соколе сиве,
Пољуби мртве, пољуби и живе, (Стојан, стр. 333)

Ал' наш ето соко сиви
Није за њу да не аје, (III песма, стр. 433)

Ал' ето га, ето сивог тића,
Иде Стојан и води вранчића, (Гојко, стр. 171)

Гле Стојана, гледни сивог тића,
Он удари претилог вранчића, (Гојко, стр. 173)

А ти наши сиви тићи,
Југовићи, Обилићи — (Де су наши дивни цари?, стр. 302)

Наже к нама, шиче, зија,
Да прогута тиће сиве. (III песма, стр. 421)

Оно што можемо закључити за сиву боју јесте да ови примјери показују њену употребу у номинационалном значењу.

За разлику од *сиве боје*, чију потврду налазимо у придјевима, потврду присуства *љубичасте боје* = 'који је боје љубичице, виолетан' имамо у употреби *љубичице*, именице женског рода која означава припадност породици вишегодишњих, малих, зељастих, шумских и баштенских биљака *Viola*, чији су цвјетови углавном љубичасте боје.

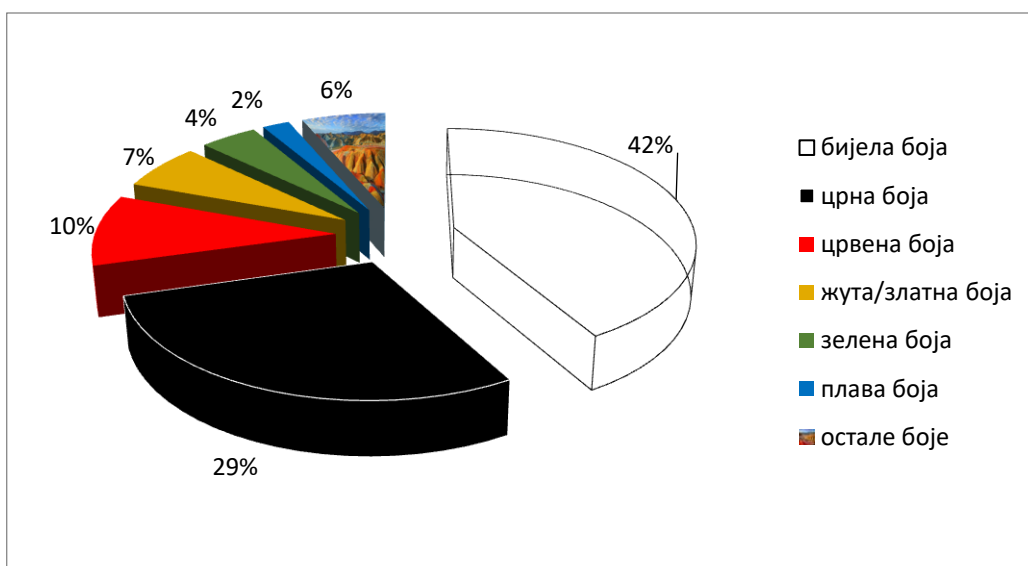
Љубичица докле, докле ружа ниче,
Докле она ниче, цвета, па уњива,
(Песма умрлом брату Стевану, стр. 264)

Кâ што је красна росна љубичица,
Кô сунце биле су те очи сјајне, —
(Туга и опомена, стр. 317)

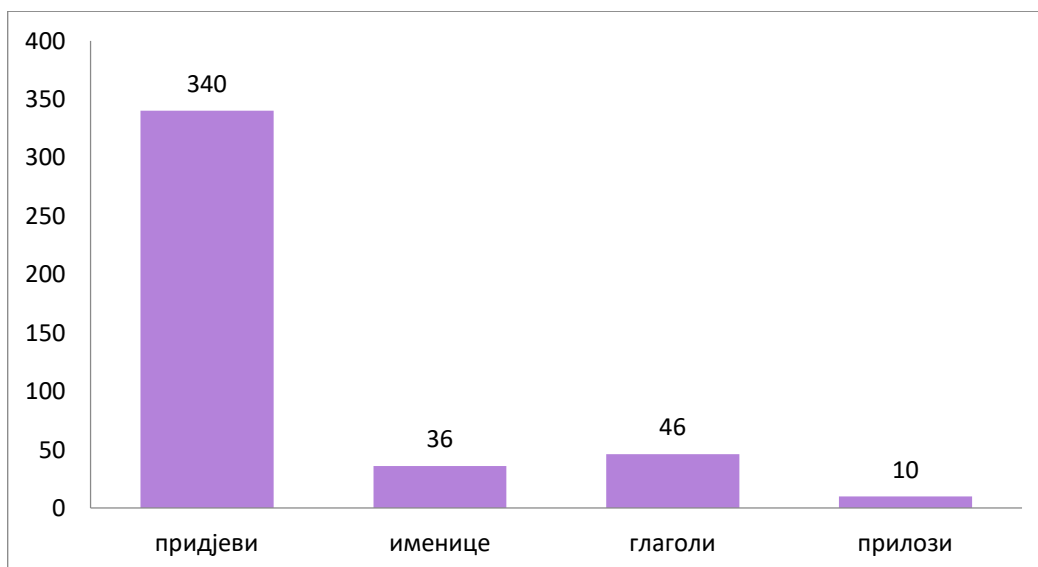
* * *

Како бисмо боље дочарали колористички спектар у поезији Бранка Радичевића, присуство боја, као и морфолошких категорија, ћемо представити графички.

Графикон 1. Језичка палета боја

Графикон 2. Заступљеност морфолошких категорија

4. ЗАКЉУЧАК

Језичка палета назива за основне боје коју нам пружа писана ријеч Бранка Радичевића обухвата називе за: *бијелу, црну, црвену, жуту (златну), зелену, плаву боју* и остале боје у које смо сврстали *шарену, сиву и љубичасту боју*, које су ријетко заступљене те их илуструјемо мањим бројем примјера. Систематична анализа хроматске лексике инкорпориране у Радичевићеву поезију подразумијевала је истраживање из визуре језика, тј. етимолошког, лексичког, морфолошког, творбеног и семантичког аспекта у оној мјери коју нам је допустила грађа.

Када је ријеч о заступљености боја, највише су присутне *бијела и црна боја*, и то *бијела боја* по квантитету примјера премашује црну, те смо овој боји дали примат у анализи. Неоспорна је чињеница да је фреквентност ових двију боја непосредна посљедица тематике о којој Радичевић пише и резултат његове репартиције на ведро и сјетног пјесника. Присуство бијеле боје је свакако израз Радичевићевих романтичарских осјећања јер ова боја указује на животну виталност, задовољство животом, уопште на позитивна осјећања окупана искреношћу и невиношћу. Насупрот бијелој, употреба црне боје израз је његовог расположења, суморних мисли, слутње растанка, који је двојни: растанак од вољеног мјеста – Сремских Карловаца и растанак са животом, то јест његова слутња у моментима физичког клонућа.

Примјећујемо да се велики број боја јавља са својим номинацијама, тако нпр. *бијела боја* са нијансама *блијед* и *сијед*, *црна боја* са варијантама *тавна*, *вран*, *мрк* и *гарав/чађав*, *црвена* са номинацијама *румена*, *рујан*, *рус* и *руд*, те *плава боја* са номинацијом *сињ*.

С обзиром на то да представљају основу хроматске лексике, придјиви су оправдано и очекујуће најприсутнија морфолошка категорија. Њихова употреба је најчешће у склопу именичких синтагми. У другим случајевима долази у функцији предикатива. Придјев који се јавља највише пута у ексерпираној грађи Бранка Радичевића је *бео/бијел* у синтагмама *бели дан/данак* (31), *бела зора* (12), *беле руке* (11), *бело лице* (8) и др. У категорији компарације, пронашли смо примјер надсуперлативне или елативне форме *пребеле*.

У нашем истраживачком корпусу поједини придјиви изразили су, поред основног, своје денотативно значење које је условљено именицом коју поближе

одређује. Нпр. придјев *црн* поред свог основног значења 'мрачан, таман, без светлости' изражава и денотативно у зависности од именице уз коју стоји. Основно значење *црне ноћи* налазимо у Радичевићевим првим, полетним и ведрином обојеним пјесмама, док нпр. у *Бачком растанку црна ноћ* поприма значење кобне, злослутне ноћи у којој се пјесник опрашта са вољеним Сремским Карловцима.

На примјеру анализираних боја примијетили смо да секундарне реализације зависе од симболике боје, која је у знатној мјери производ психолошких или културно-историјских прилика. Ми смо реконструисали систем назива за боје, који поред одређене колористичке датости, укључује и појаву секундарних импликација, које се огледају у постојању етичких, религијозних, етнографских примјеса.

Стихови настали из пера Бранка Радичевића дали су нам примјере лексема које унутар своје полисемантичке структуре имају два супротстављена значења. Такав примјер је бијела боја, која је оличење генерално позитивне семантичке компоненте, али у случајевима када садржи придјеве *бл(иј)ед* или *с(иј)ед*, због одсуства сјаја, говоримо о негативној валенци бијеле боје. *Црна боја* је такође репрезентант енантосемије јер нпр. синтагма *црне очи* и синонимски пандан *чарне очи* имају естетску функцију, представљају оличење љепоте са семантичким значењем „лијепе, заводничке“ и стоје наспрам генерално негативне семантичке компоненте *црне боје*.

У поезији Бранка Радичевића лепезу хроматске лексике, осим најбројнијих придјева, чине и друге морфолошке категорије: именице, глаголи и прилози. У творби ових морфолошких категорија придјеви су послужили као мотивне ријечи, иако деривациони систем није много продуктиван.

Од именичких деривата, насталих од придјева који означавају боју, највећи број именица понудила нам је *црна боја* са својим номинацијама: *тавнина*, *тавило*, *вранац*, *вранчић*, *гавран*, а потом слиједе изведенице: *руменило*, властита именица *Русто*, *зелен*, *зеленило* и *Белило* и *белота*.

Када је ријеч о глаголима, ова морфолошка категорија изведена је највећим дијелом од црне и бијеле боје, па налазимо транзитивне и интранзитивне глаголе попут: *зацрнити*, *(по)тавнити*, *(по)црнити*, *смркнути се* = *омркнути*, *белити*, *белети се(ноге)*, *забелети (зора, дан)* итд.

Придјев *црн* је био најпродуктивнији за извођење прилога, категорију чије присуство потврђује мали број примјера (10). Забиљежили смо и један примјер компарације прилога, *тавније*.

5. ИЗВОРИ

Радичевић, Б. (2009). *Песме I*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет.

Радичевић, Б. (2009). *Песме II*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет.

Радичевић, Б. (2009). *Песме објављене изван збирки*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет.

Радичевић, Б. (2009). *Из заоставштине*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет.

6. ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Д. (1992). Боје у српскохрватској народној поезији. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XL, свеска 2. Нови Сад: стр. 285–321.
- Бабић, Б. (2017). Систем назива за боје у дјелима Доситеја Обрадовића. У часопису *Наша школа* 1–2 (стр. 99–112). Бања Лука: Друштво педагога Републике Српске.
- Berlin, B. & Kay, P. (1999). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Stanford: CSLI Publications (оригинал објављен 1969).
- Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Деретић, Ј. (2007). *Историја српске књижевности*. Зрењанин: SEZAM BOOK d.o.o.
- Detelić, M. i Ilić, M. (2006). *Beli grad*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Драгићевић, Р. (2007). *Полисемија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић, М. (1994). Плава боја као лингвистички проблем. У зборнику *Јужнословенски филолог*, књ. L, стр. 99–116. Београд: САНУ.
- Ивић, М. (1995). О глаголима изведеним од назива „људских боја“. У зборнику *Јужнословенски филолог*, стр. 47–58. Београд: САНУ.
- Карановић, З. (1994). Симболизација простора сватовског ритуала бојом. *Фолклор у Војводини*, свеска 8, стр. 61–75, Веселиновић–Шулц М. (ур.). Нови Сад: Удружење фолклориста Војводине.
- Кример-Габоровић, С. (2011). *Семантичка и творбена синтагматика лексема којима се именују боје у енглеском и српском језику: когнитивнолингвистички приступ* (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Лазаревић, Р. Д. (2013). *Лексичко-семантичко поље боја у италијанском и српском језику* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Пецо, А. (1997). Дијалекатске особине у писаној речи Десанке Максимовић, *Наш језик*, XXXII/1–2. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Поповић, Љ. (1991). О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 41 (стр. 149–154). Нови Сад: Матица српска.
- Поповић, Љ. (1992). О семантици назива за црвену боју у руском, украјинском и руском фолклору. *Расковник*, бр. 69–70, стр. 91–103.

- Прћић, Љ. (1996). О неким називима боја и њиховим дериватима код Вука и у савременом српском језику, *Научни сатанак слависта у Вукове дане*, 25/2 (стр. 413–418). Београд: Међународни славистички центар.
- Речник МС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Речник САНУ (1959). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.
- Рјечник JAZU (1911). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Станић, Д. (2015). *Систем назива за боје у лирској народној поезији* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Филиповић Ковачевић, С. (2015). Пренесена значења лексичких јединица с појмом плаве боје у енглеском и српском језику (когнитивнолингвистичка анализа), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 58, св. 2 (стр. 149–167). Нови Сад: Матица српска.
- Хлебџић, Б. (1988). Називи за боје у „Српском рјечнику”, *Научни сатанак слависта у Вукове дане*, књ. 17, св. 1 (стр. 145–152). Београд: Међународни славистички центар.
- Škaljić, A. (1965). *Turcizmi u hrvatskosrpskom–srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.